

בס"ד

קונטרס שיעור הכזית

והוא תדפיס מתוך

ספר

הידורי המידות

בענין מידות ושיעורי תורה

(הנמצא בשלבי עריכה)

חובר בס"ד ע"י

הדר יהודה מרגולין

פעיה"ק ירושלים תובב"א

לידיעת המעיין

בכל מקום בו נכתב בסתם 'מרן זצוק"ל'
הכוונה היא למרן רשכבה"ג בעל ה"חזון איש" זצ"ל
ב'קונטרס השיעורים' המופיע בחזו"א חלק א' ח סי' ל"ט

"לדעתי העניה ראוי מאד שמעכ"ת שליט"א יקח מועד
לסדר הדברים ולהעלותן על מזבח הדפוס,
כיון שמעטים מאד העוסקים במקצוע זה [של מידות
ושיעורים], שהרבה גופי תורה תלויים בו"

[אגרת מרן בעל ה"קהלות יעקב" לגאון רבי יונה מרצבך זצ"ל
- הובאה ב"עלה יונה" עמ' קל"ג]

שלמי תודה

תודתי נתונה לאברך היקר, הרב עופר צבי למפרט שליט"א,
אשר עשה עימי לילות כימים בליבון העניינים וניסוחם,
וליווני בכל השלבים השונים עד הוצאת הדברים לאור.
ישלם ה' פעלו ותהי משכורתו שלימה.

כתובת להערות:

הדר יהודה מרגולין

אגסי 34/22 הר נוף

ירושלים

(02)6526447

יצחק מרדכי הכהן רובין הר-נוף ע"ה"ק ירושלים תובב"א

אדר תשס"ז

לכבוד

ידידי היקר מאד נעלה

מבאי בית מדרשנו

הרה"ג ר' הרר יהודה מרגולין שליט"א

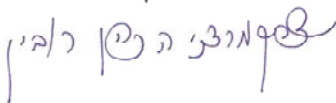
אחדשה"ט וש"ת

הריני בזה במילי דברכה לרגל הוצאת הקונטרס הנכבד "הידורי מדות" העוסק בעניני שיעור "בזית", והנה כידוע עניני השיעורין הוא מקצוע בעל חשיבות גדולה וגופי תורה רבים תלויים בהם ונוגעים להלכתא רברכתא, וגדולי עולם עסקו בו בזהירות יתירה ומוצאים אנו בזה מחלוקות גדולות בנוגע להלכה למעשה ואין לנו לזוז אפילו כמלא הנימא מהכרעות רבותינו עמודי ההוראה אשר מהם יתד ומהם פינה ומפיהם אנו חיים. ועל כן יפה עשית שהבאת את דעות גדולי הפוסקים בענין זה ונו"נ בדברים כדרכה של תורה כמתעסק ולא כמכריע.

והריני להעיד נאמנה שיגעת לברר את הדעות ואת השמועות בענין זה הדק היטב ובפרט את המסורת וההוראה אשר הורה מרן החזון איש זצ"ל בענין זה, גם לרבות אשר חוספת לבאר את הדברים בצורה ברורה באופן השווה לכל נפש על ידי דוגמאות מעשיות למען יהיה ענין זה ברור לכולי עלמא.

ובברכתי ברכת כהן שחיבור זה יתקבל אצל תופשי התורה ותוכל לברך על המוגמר בכל עניני השיעורין ולא תצא תקלה ומכשול מתחת ירך.

ביקרא דאורייתא

הקדמה

מבוכה גדולה קיימת בנוגע למידתו המעשית של שיעור ה'כזית'. דעות שונות נאמרו בו: בדרך כלל, בין 27 ל-50 סמ"ק. יש אף שציינו שיעורו במידות משקל – ובכך, לגבי מאכלים רבים (ובניהם מצה) מכפילים – שלא כדין! – את השיעור.

קיימת הוראה מפורסמת בציבור, והיא: לשער את ה'כזית' כנפח קופסת הגפרורים המצויה בארץ ישראל (והיא בקירוב 27 סמ"ק). שיעור זה נתפס אצל רבים כקולא, דהיינו כשיעור 'קטן', שחידוש הוא לומר שאפשר לברך על שיעור קטן שכזה ברכה אחרונה.

בחיבור זה נביא בפני הקורא שיעור קטן בהרבה מהשיעורים שהוזכרו לעיל. נכנה אותו 'שיעור חדש-ישן'. חדש – מכיון שנראה שנשתכח הוא מבין השיעורים המפורסמים כיום, וישן – משום שהוא מתבסס ונסמך על דברי רבותינו הראשונים והפוסקים, עד לפוסקי דורנו אנו.

בקונטרס זה יוצג בס"ד שיעור כזית שנפחו 17-20 סמ"ק, ויבורר שהשיעור בנפח ולא במשקל, וששיעור זה מתיישב אליבא דהשו"ע וכל שיטות הראשונים.

וכאן המקום להבהיר ולהדגיש את מטרת הקונטרס:

מסורות שונות יש בכלל ישראל בענין שיעור הכזית, יש ששיעורו בכך וכך ויש ששיעורו בו שיעור אחר. כל שינוי בשיעור – פעמים הוא לחומרא ופעמים הוא לקולא; יש שהוא נפק"מ לחיובים דרבנן ויש אף שהוא נפק"מ לענין דאורייתא.

וכאן יודגש, שאין כוונת הקונטרס להורות הוראה או לשנות מנהג. כל אחד יעשה כמנהגו וכהוראת רבותיו. לא להכריע באנו, אלא להציע את הסוגיא ואת בירור השיעור עד מקום שידינו מגעת, ולישא וליתן ולברר כדרכה של תורה. ויהי רצון שחפץ ה' בידינו יצלח לברר סוגיא זו, שהיא נוגעת בהלכות רבות, והרבה גופי תורה תלויים בה.

תוכן העניינים

4	הקדמה
5	תוכן העניינים
7	תקציר
	פרק א' – הצגת השיעור:
	דעת רבינו הגר"ח מוולאזין זצ"ל, מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א
9	בשם החזו"א זצ"ל, ומרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל
12	פרק ב' – דברי הפוסקים ז"ל אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה
17	פרק ג' – ביאור התאמת השיעור הנ"ל לכל שיטות הראשונים
20	פרק ד' – ראיות מהמציאות
22	פרק ה' – כזית – כגודל זית שבימך
24	פרק ו' – שיעור הכזית – נפח או משקל?
28	פרק ז' – טעמים של השיעורים הגדולים יותר
29	נספח – שיטת הרמב"ם בכזית
31	נספח ב' – גודלו של פרי הזית בזמנינו
33	הבה נמדוד כזית – תמונות להמחשה

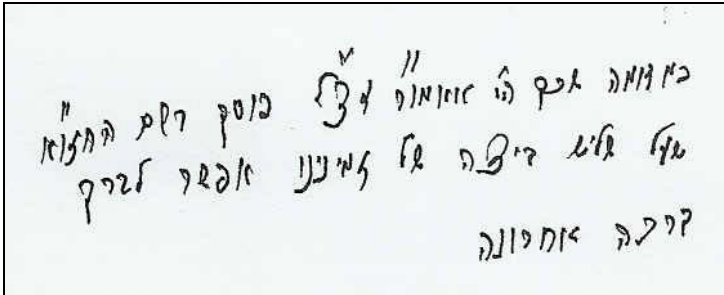
וזאת למודעי

כי כל הדברים שנכתבו בחיבור זה,
מטרתם להבהיר וללבן את הסוגיא ולעורר את לב המעיין,
ובוודאי שאין כוונתנו להורות פסק להלכה ולמעשה.

תקציר

– סקירה כללית של הקונטרס באופן קצר ומתומצת,
בבחינת מועט המחזיק את המרובה

מכתב שזכיתי לקבל ממרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א (חודש אדר
תשס"ו):

ליבון שיעור הכזית כרוך בכמה סוגיות שונות והיבטים שונים. בנותן ענין
הוא, איפוא, לתת סקירה כללית על הנושא, כדי שיוכל הקורא להבין את רוח
הדברים עוד טרם קריאת הקונטרס על כל אריכותו ופרטיו המרובים.
וכאן נתחיל 'מהסוף'.
על קופסת מצות מכונה (כשר לפסח - בהכשר מהודר) כתוב לאמור, ש"מצה
אחת היא שיעור כזית".
מצה – שלימה!! – היא השיעור.

ואילו במכתבו של מרן הגר"ח שליט"א שצולם לעיל, נאמר שאפשר לברך
ברכה אחרונה על שיעור כשליש ביצה של זמנינו, שהוא בערך רבע מן השיעור
הנ"ל, וזהו הפרש עצום. (שליש ביצה עולה כ-17 סמ"ק. ובפנים הקונטרס
יתברר שגם שיעור זה נאמר לרווחא דמילתא, 'לכל היותר' כשליש ביצה²).

כיצד הגיע שיעור גדול שכזה? והלא עיקרו של שיעור ה'כזית' הוא כגודל זית.
– צא ומצא לך זית כלשהו, ותווכח שבמצה יש כמות פי כמה וכמה גדולה
יותר?

צירוף של כמה סיבות הביאו לשיעור גדול זה. וחשוב לדעת שחלקן תלויות
בדעות חלוקות או נאמרו בדרך 'לחומרא', חלקן נאמרו בדרך השערה, וחלקן –
בטעות גמורה יסודן (וכגון – הנותנים שיעור משקל לכזית, והלא אינו אלא
שיעור בנפח).

² כי השיעור האמיתי הוא כגודל זית המצוי, שעל דרך הרוב הוא קטן בהרבה אף משליש
ביצה, אך הוא עכ"פ לא גדול יותר משליש ביצה.

מטרת קונטרס זה היא להראות שהשיעור המובא במכתבו של מרן הגר"ח שליט"א – מותאם הוא לכל שיטות הראשונים.
לא מיבעיא לפי שיטת הפוסקים שכל שיעור נקבע לפי הפרי המצוי. לדבריהם, שיעור הכזית תלוי בזיתים המצויים שבדור (ואינו קשור כלל לגודל הביצה. וכך סבר מרן החזו"א מעיקר הדין, וכל שיעור גדול יותר לכזית לא נאמר אלא על דרך החומרא), ואז בודאי השיעור הוא קטן ביותר.
אלא אף אם נניח שהכזית קשור לגודל הביצה, ג"כ י"ל שמותאם לשיעור הנ"ל.

דהנה, יש מן האחרונים שכתבו שלהרמב"ם וסייעתו הכזית כשליש ביצה.³
ואילו השו"ע הביא שיעור דכחצי ביצה, והועתק בפוסקים רבים.⁴
ולפי"ז צריך לברר את גודל הביצה, כדי לקבוע לפי זה את גודל הזית.
ואכן יש בזה דיון, כי יש אומרים (צל"ח, חזו"א) שהביצים של חז"ל כפולים בגודלם.

אך השו"ע לא סבר כן, ולדבריו הביצים דהיום הם כמו בזמן חז"ל. (ועוד, שגם הגר"ר חיים נאה שהלך בשיטה זו טעה במעט, והעלה שיעור גדול מדי לביצה ולרביעית, וממילא – גם לזית).
ואם ננקוט את גודל הביצה כמו זו של היום ללא שינוי,⁵ הרי שהשיעור הנ"ל מתאים אף לפי השיטה של 'חצי ביצה'.
נמצא שהשיעור המובא במכתב הגר"ח שליט"א, נכון הוא להיאמר אליבא דכל שיטות הראשונים.

³ (ובאמת אין כתוב כזה שיעור בראשונים, רק למדוהו מכך שידוע שהגורגרת כשליש ביצה, והזית קטן מהגורגרת).

⁴ (והמג"א כתב שמוכח מן הסוגיות שחצי לאו דוקא, וידוע שהוא פחות, וכן הסכים עמו הנודע ביהודה).

⁵ וראיות חזקות יש שזהו השיעור שהיה להרמב"ם ז"ל, כי הוא ציין את השיעורים ביחס למטבעות הדינר והדרה"ם, ומטבעות אלו המצויות בידינו – מעלות שיעור לביצה 50 סמ"ק, ממש כמו המצויות כהיום ללא שינוי.

פרק א': הצגת השיעור

דעת רבינו הגר"ח מוולאזין זצ"ל, ומרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א
בשם החזו"א זצ"ל, ומרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

הגאון רבי חיים מוולאזין

מובא בשערי רחמים (מנהגי הגר"ח אות נ"א) שנתן הגר"ח לאחד שקידש בביתו "שליש כף מצה מבושלת ואמר שיש בזה כזית (לענין שיהא קידוש במקום סעודה) והכף היתה של מתכת בינונית". וכן איתא שם (שערי רחמים אות קס"ה בהג"ה) עדות תלמידו הגר"ר יוסף מסלוצק, שהיה הגר"ח מיקל מאד בשיעור הכזית אף לענין מצה בליל א' דפסח. רבינו ה"קהילות יעקב" מביא את הדברים בספרו⁶, וסומך עליהם להלכה. הוא מבאר שם שהגר"ח ס"ל שתלוי בנפחו של זית המצוי בדור.

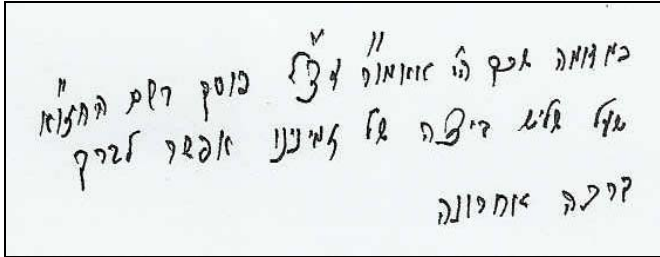

שליש כף מצה מבושלת

⁶ בספר שיעורין של תורה, בסופו. הסברו בשיטה זו יובא לקמן בפרק ו'.

דעת מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם החזון איש

מרן החזו"א פסק מעיקר הדין כדעת הגר"ח מוולאזין, וכך מעיד מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשמו. והרי דבריו, במכתב שכתב לי (בחודש אדר תשס"ו), כששאלתיו אודות האי דינא דכזית לברכה אחרונה:

הדברים באו ביתר אריכות במכתבים של מרן בנושא, וז"ל⁷:

א.

שאלה : מהו השיעור כזית לדעת החזו"א זצ"ל בנוגע לברך ברכה אחרונה, שהרי כידוע שסובר מרן החזו"א זצ"ל שהתקטנו הביצים ושצריך לכפול השיעורים בזמנינו, ולכאורה מה שפסק מרן החזו"א זצ"ל דשיעור כזית הוא שליש ביצה צריך לכפול ולשער בשני שלישי ביצה של זמנינו. **תשובה:** קבלה בדינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמנינו מברכים ברכה אחרונה ובאמת ס"ל להחזו"א זצ"ל דמעיקר הדין משערים בכזית של זמנינו שהיא פחות משליש ביצה אמנם היות שיש זיתים בזמנינו שמגיעים לגודל של שליש ביצה של זמנינו לכן יש להחמיר לברך ברכה אחרונה על שיעור של שליש ביצה של זמנינו.

ב.

שאלה: האם יש להחמיר כדעת המשנה ברורה שלא לברך עד שידע שאכל כחצי ביצה. **תשובה:** העיקר כהחזו"א זצ"ל שיש לברך על שליש ביצה ואין שום צורך להחמיר, ומי שרוצה להחמיר תע"ב.

ג.

בס"ד כ"ה אייר תשס"א
כבוד מורינו הרה"ג רבי חיים קנייבסקי שליט"א
אחדשוכט"ס, ראיתי בשיעורין של תורה סי' י"א שאף שס"ל מרן החזון איש זצ"ל שמעיקר הדין צריך לשער בזית של זמנינו אכן בכל זאת לענין הלכה

⁷ הועתק כלשונו מתוך ספרו של הרב ישראל פנחס באדנער שליט"א Halachos of K'zayis בהוצאת פלדהיים

למעשה לא הקל מרן החזו"א לחשוב השיעור בזית זמנינו אלא כתב לנהוג כהרמב"ם לשער בשליש ביצה (דהיינו שליש ביצה של זמניהם שהוא שני שליש ביצה של זמנינו) שהוא 30-33 סמ"ק.

אמנם שמעתי מאחד מבני משפחת מרן שליט"א שכשגמרו השידוך נתן לו מרן שליט"א ארבעה שקדים לאכול ואח"כ צוה לו לברך ברכה אחרונה, שלכל היותר זה שליש ביצה של זמנינו שהוא 17 סמ"ק, ואם נכון שמעתי משמע שס"ל למרן שליט"א שלכתחלה מותר לברך ברכה אחרונה על שיעור כזית זמנינו או על כל פנים על שיעור שליש ביצה הרגיל בזמנינו. ורציתי לידע בבירור דעת מרן שליט"א בזה אם מותר לברך ב"א לכתחלה דוקא על 33 סמ"ק או 17 סמ"ק או אפי' על שיעור של זית זמנינו (בערך 6 סמ"ק).

אצפה מאוד לתשובתו בקרוב, ומביע את ברכותי שימשיך בעבודתו הקודש אשר מסר נפשו עליה מתוך בריאות הגוף, עד כי יבא שילה בקרוב ישראל פינחס באדנער

השיב מרן וז"ל:

נכון שעל שליש ביצה של זמנינו יש להקל ולברך ברכה אחרונה.

דעת מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

אנכי כותב השורות, שאלתי את פי מרן הגרש"ז אודות שיעור הכזית שעליו יש לברך ברכה אחרונה. ואמר לי, שעל שיעורו של רבנו ר' חיים מוולאזין יש לברך ברכה אחרונה.

שוב מצאתי שכדברים האלו מובא בשמו בספר הליכות שלמה, והוא ליקוט פסקי מרן הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שלוקט ע"י נכדיו. וכך הובא שם בספר הליכות שלמה⁸ וז"ל:

"בשנותיו המאוחרות נהג לברך ברכה אחרונה על אכילת 17-20 סמ"ק".

כותב שורות אלה שאל את פי הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל אודות שיטה זו (דמשערין בכזית של זמנינו), גם לגבי אכילת מצה בליל פסח, שהיא מצווה מדאורייתא. את הוראתו למעשה כתבתי, והראיתי את הנוסח למרן כפי שכתבתיו כדי לוודא שהוא מדויק - והסכים לו. וז"ל:

"ראוי להדר לאכול יותר אם אפשר לו, אבל מי שקשה לו יכול לסמוך על שיעור הגר"ח מוולוז'ין".

כשקרא מרן את הנוסח הנ"ל פעם שניה לבדיקה נוספת, הדגיש ש"מי שקשה לו" - כוונתו, שקשה לו להדר, עכ"ד. בהזדמנות אחרת, שאלתי לענין חולה, והורה שיכול לסמוך על שיעור זה לכתחילה, אף לענין כזית דאורייתא.

⁸ ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'.

פרק ב': דברי הפוסקים ז"ל אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

בפרק זה נציג מדברי הפוסקים, מהם עולה כשיטה זו ששיעור הכזית אינו עולה על 17-20 סמ"ק.

וכאן נדגיש: אין פרק זה בא לפרט את כל השיטות שנאמרו בשיעור הכזית. מטרתנו כאן היא רק להביא את שיטות הפוסקים מהן עולה שיעור זה (17-20 סמ"ק) בלבד, ושמהן מקורו.

הדיעות מובאות בזה ללא סדר מסויים, לא לפי סדר החשיבות ולא לפי סדר הדורות, אלא כפי המזדמן:

החזון איש / הקהילות יעקב / האבני נזר / אליבא דהרמב"ם / הרשב"א / הריטב"א / השו"ע / הנצי"ב / כת"י מדורו של המרדכי / (סברא, ודברי המשנה)

מרן ה"חזון איש"

כתב בספר "סידור פסח כהלכתו"⁹: החזו"א היה מורה לענין מרור לשער בכשליש ביצה של זמננו בהסתמך על שיטת הגר"ח מוולוז'ין.

ולעיל כבר צוטטו דברי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שכתב וז"ל: קבלה בדינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמנינו מברכים ברכה אחרונה.

עוד מצינו שכתב החזו"א (אגרות, קצ"ד) ששורש השיעור הוא צמח הזית והוא קובע השיעור בכל זמן ובכל מקום, ואף שבצמח השינויים מצויים, אין שינויים אלה מפסידים, עכת"ד.

ובהסתמך על תשובות הגאונים כתב המרן זצוק"ל: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא"¹⁰, עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו).

יצוין: מקובל כדעה רווחת כי "שיעור החזו"א" בכזית הוא גדול (בכפליים) מהמבואר כאן. ואמנם שיעור גדול אכן הובא ע"י מרן החזו"א ב"קונטרס השיעורים", אך נראה שאי"ז מעיקר הדין, אלא נאמר על דרך חומרא. וראה בהערה¹¹.

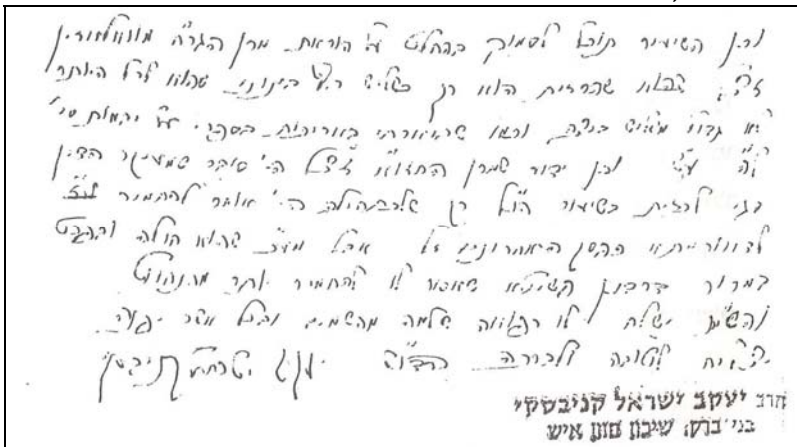
⁹ (סידור פסח כהלכתו ספ"ט בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א).

¹⁰ לקמן בפ"ו הארכנו בביאור סברא זו.

¹¹ בקונטרס השיעורים או"ח סי' ל"ט סק"ז כתב החזו"א שיעור דשני שליש ביצה של זמנינו. ולכאורה תקשי על דברי הגר"ח חיים קנייבסקי שליט"א שצוטטו לעיל בסמוך, ש "קבלה בדינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמנינו מברכים ברכה אחרונה", עכ"ד. אך י"ל בזה, דבאמת שאני בין ברכה אחרונה ומרור (שחיבו מדרבנן), לבין אכילת מצה שהוא דאורייתא (דמחוייב מדאורייתא לאכול עכ"פ כזית אחד מצה בליל פסח), ורק לדאורייתא החמיר. דאף שאין זה ספיקא אמיתית בדינא (דאל"כ אין לברך ברכה אחרונה), מ"מ

מרן ה"קהילות יעקב".

סיפר הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שאכל ג' ענבים גדולים, ופסק לו אביו מרן בעל ה"קהילות יעקב" שיברך מעין ג', והסתמך על זה שמעיקר הדין הכזית שיעורו כזית של זמנינו כשיעור הגר"ח מוולאזין ז"ל¹². בספר "ארחות רבינו" (ח"ב עמ' ע"ה, וכע"ז גם בח"א עמ' קע"ד) הביא מה ששמע מפי הקה"י, וז"ל: "שמעיקר הדין כזית הוא כגודל זית בינוני של היום, וכן היו נוהגים בדורות הקדמונים, רק אחר כך התחילו למדוד כזית לפי חלקי ביצה ומזה נתעוררו החומרות של גודל הזית..." כתב הקה"י במכתב¹³ וז"ל: "ידוע שמרן החזו"א זצ"ל היה סובר שמעיקר הדין סגי לכזית בשיעור הנ"ל רק שלכתחילה היה אומר להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים ז"ל, עכ"ל.

וכן השיעור תוכל לסמוך בהחלט על הוראת מרן הגר"ח מוולאזין זצ"ל שהכזית הוא רק כשליש כף בינוני שהוא לכל היותר לא גדול משליש ביצה... וכן ידוע שמרן החזו"א זצ"ל הי' סובר שמעיקר הדין סגי לכזית בשיעור הנ"ל רק שלכתחילה הי' אומר להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים ז"ל אבל מע"כ שהוא חולה ובפרט במרור דרבנן פשיטא שאסור לו להחמיר יותר מנהנוק"

בדאורייתא החמיר כדי "שיצא ספק מלב" (זהו לשון הקה"י בשיעורין של תורה בסופו). ואף זאת – רק לכתחילה, וכן הוא לשון הקה"י באגרת (מובא להלן בקטע הבא) שכתב: "שלכתחילה היה אומר [החזו"א] להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים...", ומשמע כחילוק הנ"ל. (וראה עוד בהערה הבאה).

¹² כ"כ בספר "ארחות רבינו" ח"א עמ' פ"ט. והנה ב"לוח שיעורי המצוות" שבסוף ספר "שיעורין של תורה" אות כ"ד כתב מרן הקה"י וז"ל: "הכזית לענין אכילת מצוה וברכת המזון, צריך שיהא בו כשני שלישי ביצה בינונית של זמנינו עם קליפתה כו' ומכל מקום אפילו אכל פת רק כמו כזית הרגיל שבזמנינו אסור שיהא בלא ברהמ"ז, וצריך להוסיף ולאכול עד שיהא כשיעור הנ"ל ולברך ברכת המזון". והרי שס"ל שלכתחילה יש להצריך שיעור גדול יותר, עד כדי כשני שלישי ביצה. אך ציין שם עוד לעיין בקה"י שם ביאר ענין שיעור כזית מרור. ובמקום ההוא ביאר שלמצות מרור בזה"ז דרבנן "ודאי מי שקשה עליו אכילת כזית גדול יכול לסמוך על הוראת הגר"ח [מוולאזין] ז"ל ולשער בכזית של זמנינו שהוא לכל היותר כשליש ביצה של זמנינו". הרי ברורה דעתו כשיעור הקטן מעיקר הדין, ורק לחומרא ("כדי שיצא הספק מלב", כלשונו בקה"י שם) נקט שיעור גדול יותר.

¹³ צולם בסוף ספרו של הרב קארפ שליט"א - "הלכות חג בחג" על פסח.

הגאון בעל ה"אבני נזר"

האבני נזר מסוכטשוב נשאל מהו שיעור כזית לברך ברכה אחרונה, וסימן על אצבעו עד אחרי הציפורן מעט ואמר בשיעור זה יש כזית (עדות הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, צוטטה במידות ושיעורי תורה עמ' תק"י). [והוסיף בספר הליכות שלמה]¹⁴ שהאבני נזר השיב לשואל כמתמיה: "וכי לא ראית זית מימך?". ופסק כן גם לענין מצה בליל א' דפסח ("הסדר הערוך" ירושלים תש"ן, עמ' תנ"ט בהערה).

ה"אבני נזר" סימן על אצבעו מעט אחרי הציפורן
ואמר: "וכי לא ראית זית מימך?"

הרמב"ם

פוסקים רבים דנו כבר בבירור שיטת הרמב"ם בכל סוגיית מדות ושיעורי תורה, ובכללה גם שיעור הכזית, ומה לנו להכניס ראשנו בין ההרים הרמים. ואעפ"כ, נראה לי להוסיף ראייה שלא דנו בה עד כה, וממנה עולה שלשיטת הרמב"ם הוי הכזית כגודל זית המצוי. ולרגל אריכות הדברים, כתבתים בנספח, עיי"ש.

הרשב"א

הרשב"א¹⁵ כתב במפורש שהביצה "הרבה" מארבעה זיתים, עיי"ש. הרי שהכזית פחות מרבע ביצה.

בשולי הדברים, יצויין כי יש בדברים אלה להשליך אף על שיטת הרמב"ם. שהרי אם ננקוט שלהרמב"ם השיעור שליש ביצה ממש [וכפי המשתמע מכמה אחרונים], ניצור בכך מחלוקת חדשה בין הרמב"ם להרשב"א כשאין לזה שום הכרח, ואפושי פלוגתא למה לי¹⁶.

¹⁴ פסקי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, נערכו ע"י נכדיו. הציטוט האמור מובא במועדים ח"ב, על פסח (עמ' ריג).

¹⁵ משמרת הבית דף צו., ובדפוס: הלכות תערובת בית רביעי שער ראשון (דף ו.). מכאן גם הביא ה'משחא דרבנותא' סימן תפ"ו הוכחה לפר"ח, הכותב שיעור לכזית קטן מזה של השו"ע.

¹⁶ הדברים באו יותר מוסברים בנספח שבסוף המאמר.

הריטב"א

בדברי הריטב"א ז"ל מצינו מציאה נפלאה¹⁷, שכתב ש"הגרוגרת - יש בו כמה זיתים".

והרי הריטב"א ס"ל (כהרמב"ם ורוב ראשונים) שהגרוגרת (שהיא תאנה יבשה) כשליש ביצה, א"כ הזית לכל היותר תשיעית הביצה - ממש כגודל זית שבזמנינו!

שולחן ערוך

בהלכות ליל הסדר כתב השו"ע (אורח חיים סימן תע"ה) (ז"ל: "ויאכלם בהסיבה ביחד כזית מכל אחד ואם אינו יכול לאכול כשני זיתים ביחד יאכל של המוציא תחלה ואחר כך של אכילת מצה") מדברי השו"ע משמע שאדם מן השורה יכול לבלוע שני כזיתים מצה בבת אחת, ושכך הוא מורה לאדם רגיל מן השורה. ומקורו מתרומת הדשן סי' קל"ט. פוק חזי שבשיעורים הגדולים זה לא שייך כלל!!¹⁸. עוד יש לציין את דברי ה"ויאמר יצחק" בהבנת שיטת השו"ע, שלא כתב שיעורא דכ"חצי ביצה' אלא לחומרא, ראה בהערה¹⁹.

הנצי"ב מוולאזין

בספרו על הש"ס "מרומי שדה" (פסחים לט.) מובא מכתב שכתב לבנו הג"ר חיים ברלין זצ"ל, ז"ל: "הקשבתי ואשמע מבנינו שליט"א, כמה מעכ"ה נ"י מחמיר בכזית מרור, והוא חריין, ונפלאתי על זה מה ראה מעכ"ה בני נ"י לזה. וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר".

¹⁷ (ריטב"א שבת עו: ובמהדורת מוסד הרב קוק נדפס בסוף הספר. ואנהר לן עיינין בזה הרב רפאל רייכמאן שליט"א).

¹⁸ (ויתר על כן נוכל להעיר לאלה המשערים כזית מצה לפי משקל [30 גרם], וכן למשערים את הכזית לפי השיעורים הגדולים בנפח [50 סמ"ק או מעט פחות]: אי אפשר כלל להכניס שני כזיתים מכמות זו לפה בבת אחת, שהרי זהו יותר ממלוא לוגמיו! – וכיצד יתכן לקיים את דברי השו"ע לבלוע בבת אחת?)

¹⁹ בשו"ת ויאמר יצחק (או"ח סי' ח, לרבי יצחק בן וואליד) כתב שדברי השו"ע דהכזית כחצי ביצה "לבו ראה שאינו מוסכם מרוב הפוסקים ולא כתב זה אלא להודיע דטוב לחוש גם לדעת זה לחומרא בעלמא לכתחילה". ונימוקיו, דהרי דרך השו"ע לבסס את פסקיו על הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, והרי שלשתן פסקו דהגרוגרת (שגדולה מן הכזית) היא כשליש ביצה. ועוד, דגם השו"ע עצמו פסק כן בסי' שס"ח עכ"ד. ולענ"ד יש לסייע לסברא זו עוד, דהשו"ע לא כתב שיעור זה לעיל בסי' ר"י בענין ברכה אחרונה בכזית, ולא כתבו אלא בענין שיעור מצה. והיא אכן תמיהה רבה, מדוע לא כתב זאת לעיל, אא"כ נימא דלחומרא כתבו וכדברי ה"ויאמר יצחק", ורק לגבי חיוב מצה דא' החמיר ולא לגבי ברכה אחרונה. ואף שהדברים מצד עצמם נראים, לא מצאתי בשאר פוסקים שיכתבו כן.

כת"י מדורו של המרדכי

נתקשו הראשונים (עיין מרדכי סוף פסחים, בדפוס עמ' 76) דאם כזית כחצי ביצה, איך היה הלל כורך ואוכל בבת אחת ג' זיתים [מצה ומרור וחרוסת] והא אין בית הבליעה מחזיק כל כך?
ובכת"י מאחד מתלמידי דבי מהר"ם מרוטנברג²⁰ כתב וז"ל:
"ולי הכותב אינו קשה, כי ראיתי זיתים בארץ ישראל ובירושלים אפילו ששה אינם גדולים כביצה", עכ"ל.

סברא , ודברי המשנה

סברא אינה ראייה ואינה הוכחה. עכ"ז, נצרך כאן סברא ששמעתי²¹, וראויה היא להאמר.

מהו שיעור 'כזית'? זהו שיעור אכילה, כלומר: פחות מכאן אינו מוגדר כ'אכילה'. זהו פירור בעלמא, זהו בגדר בליעה כל שהיא, כה קטנה עד שאין שם 'אכילה' נתפס בה. בהתאם לכך, ואף שודאי קשה לתת בזה גדר מדויק, נראה שסברא נכונה היא להניח שמדובר בשיעור קטן ביותר, כזה שפחות ממנו אינו אלא פירור בעלמא.

וצרך לכאן את דברי המשנה בשבת פרק כ"א, דפירורין שהן פחות מכזית אינן מוקצה אע"פ שאינם מאכל אדם, כיון שהם ראויים למאכל בהמה. והרי א"כ כל שהן פחותות מכזית - מדובר על חתיכות כה קטנות שמחמת קטנותן אינן ראויות לאכילת בני אדם, ורק לבהמה נותנים אותם, ושוב – הדעת נוטה שמדובר בחתיכות קטנות טובא. ודו"ק.

²⁰ מובא בקובץ המועדים (מוריה, ירושלים תשס"ה) פסח ח"א עמ' ס"ה. וראה בהערה להלן ריש פרק ו' מה שנכתב שם אודות המשתמע מדברי הכותב הללו, שהשיטה דחצי ביצה נאמרה משום שלא היו זיתים מצויים במקומותיהם.
²¹ מפי הרב חיים בניש שליט"א, מחב"ס "מדות ושיעורי תורה".

פרק ג': ביאור התאמת השיעור הנ"ל לכל שיטות הראשונים.

מטרת פרק זה, היא לבאר כי השיעור (ה'קטן') שהובא לעיל מתאים הוא לכל שיטות הראשונים, ואין בין הראשונים אף שיטה מוכחת להגדיל את השיעור יותר מן האמור. וממילא, כל השיעורים הגדולים יותר (שהובאו באחרונים) לא נאמרו בדרך הכרח, אלא בדרך השערה.

יצוין, כי לא פירטנו בהרחבה את הנושאים הנדונים. מטרת פרק זה, היא הצגת עיקרי הדברים באופן שיתן הבנה כללית לסוגיה, בבחינת מועט המחזיק את המרובה.

מקובלות בדרך כלל ג' שיטות בשיעור הכזית:

והרי פירוט ג' השיטות [מן הקטן אל הגדול]

- י"א ששיעור הכזית הוא כגודל זית המצוי, כפשוטו ממש.
- הזית הגדל על העצים המצויים בימינו, הוא הוא שיעור הכזית האמיתי.
- י"א ששיעור הכזית הוא כשליש מנפחה של ביצה.
- י"א ששיעור הכזית הוא כחצי מנפחה של ביצה.

והנה, השיטה הסוברת ש'כזית' הוא כגודל זית המצוי (שיטה א' לעיל – והיא שיטת מרן החזו"א, והארכנו בזה בהמשך בפרק ו'), בוודאי אינה גדולה מן השיעור המוצע כאן. [ואדרבה, אולי הוא אף קטן יותר, וראה בזה בתחילת הפרק הבא].

השיטה הסוברת כי גודל ה'כזית' הוא כשליש ביצה (שיטה ב' לעיל), גם היא מתאימה לשיעור זה, בהנחה שהביצים שבזמננו הן בגודל הביצים שהיו בזמן חז"ל. ואף שיש אומרים שהביצים בזמן חז"ל היו גדולות יותר (שיטת הצ"ח וסיעתו) הנה השו"ע והרבה הפוסקים לא סבירא להו כן²², ואף לדברי שיטת

²² מפורש בדברי הצ"ח שהשו"ע לא ס"ל כהשיטה דנתקטנו הביצים. ולגבי שיטת הצ"ח – וכן סבר מרן החזו"א – דנתקטנו הביצים, הנה יש בזה מנהגים שונים בקהילות ישראל, והדברים ארוכים, ובודאי לא באנו כאן להכריע ולהכניס ראשנו בין ההרים. ואך זאת באנו כאן להציע, שאליבא דהשיטה של השו"ע שלא נתקטנו הביצים, שיעור הכזית המוצע מסתדר היטב. וכן מצינו שנקטו כשיטה זו מפוסקי דורנו. ראה דברי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאמר ש'עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספרו" (ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ').

וכן (יבלחט"א) הגר"ש אלישיב שליט"א כתב (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל". והגאון רבי שמואל וואזנר שליט"א כתב (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס') שסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצ"ח.

הצל"ח הנ"ל – העיר מרן הקה"י²³ זצ"ל דאין מקור להניח שהשיעור הוא דווקא שליש ביצה, אלא דידוע לנו שהוא פחות משליש ביצה, ויש לומר שהוא פחות בהרבה.

ולענין שיטה ג' לעיל – שה'כזית' כחצי ביצה (והיא שיטת השו"ע), גם היא תואמת לשיעור המוצע. דהנה, ביצה שבזמננו גודלה עם קליפתה כ-50 סמ"ק הביצה²⁴. וכבר נתבאר בדברי הפוסקים (החזו"ח והגר"ח נאה ועוד) כי לענין שיעור ה'כזית' יש לשער את חצי הביצה ללא קליפתה²⁵. ועוד, כבר נתבאר בפירוש בדברי המג"א (תפ"ו סק"א) והנוב"י (או"ח סי' ל"ח) כי אין כוונת

אף המנהג הוא כהשיעור הקטן, וכך מצינו בלשון המשנה-ברורה (סי' רע"א סי"ג בבה"ל) המתייחס לשיעור זה בשם "מנהג העולם".

והאדמו"ר מגור זצ"ל בעל ה"פני מנחם" כתב (בהסכמה לספר 'מידות ושיעורי תורה') שהגביע של אביו האדמו"ר בעל ה'אמרי אמת' היה בערך 88 סמ"ק, וסיים וכתב "וכן נהגו תמיד אצלנו לסמוך על שיעור זה שהיה מקובל מדורות מגדולי גאוני וצדיקי קמאי". ואנכי הקטן הבאתי שהממצאים שבידינו (משקלי מטבעות, גרעיני שעורים ועוד) אודות שיעור הרביעית אליו כיוון הרמב"ם ג"כ נראים דלא כהצל"ח. והדפסתי הדבר בס"ד בקונטרס בפנ"ע, אפשר להשיגו בביתי בכתובת אגסי 34/22 הר נוף ירושלים).

²³ בשיעורין של תורה, בסופו.

²⁴ מקובלים שני שיעורים לביצה, לפי הגר"ח נאה: 57.6 סמ"ק, ולחזו"א [שנתקטנו הביצים בזמנינו]: 100 סמ"ק.

ואנו מבררים כאן אליבא דהשיטה דלא נתקטנו הביצים, כמבואר בהערה הקודמת. ולענין שיעור הביצה נקטנו דלא כהגר"ח נאה אלא שיעור קטן יותר משום הוכחות רבות שזהו השיעור המדויק, ודלא כשיעור הגר"ח נאה שהוא גדול מדי. הגר"ח נאה הסתמך על משקל מטבע הדרהם שמצוי היה בימיו, ולא ידע שמשקל מטבע זו עבר שינויים ובימי הרמב"ם היה הדרהם קל יותר. הוא אכן התקשה מאד מחמת כן, שהרי גודל הביצים שלנו הוא קטן יותר מהשיעור שהוא העלה, וכן גם משקל גרעיני השעורים, ונדחק לומר שהגדול שלנו הוא באמת הבינוני.

בקונטרס שצויין בהערה הקודמת הובאו הדברים באריכות ובביאור. כדברים הללו ראיתי גם בספרים שכתבו מחברי דורנו, אשר מסקנה זהה לכולם פה אחד, דהביצה 50 סמ"ק. וכן הוא במדות ומשקלות של תורה (פרק כ"ח), ובמידות ושיעורי תורה (עמוד ט"ו וצ"א), ובספר לב ים.

²⁵ כך כתבו החזו"א (או"ח ל"ט י"ז) והגר"ח חיים נאה, וזהו דלא כדברי המ"ב תפ"ו, א'. ולגבי שיעור הקליפה: הפוסקים כולם (מהרי"ל, של"ה, מג"א, נו"ב, גר"א. הובאו ב"מדות ושיעורי תורה עמוד רלט), פה אחד, כתבו כי גודל ביצה ללא קליפתה קטן ברבע (25%) מגודלה עם קליפתה – דבר שיקבע את שיעור 'כזית' להיות פחות מ-20 סמ"ק. ואף אם נחשוש למציאות הביצים המצויות בינינו, שללא קליפתן קטנות הן רק בכ-10%, עדיין לא יעלה שיעור ה'כזית' על 22.5 סמ"ק.

וכל זאת, אם נשער 'חצי ביצה' כפשוטו. אמנם, בהמשך דברינו בסמוך נדקדק בכך, ויתברר מדברי הפוסקים ד'חצי' – לאו דוקא, ובאמת הכזית פחות מחצי ביצה.

שיטה זו ל'חצי ביצה' בדווקא, כי מוכח מסוגיית הגמ' שהוא פחות²⁶, אך סוברת רק שגדול הכזית משליש ביצה²⁷, ולא דוקא קאמר 'חצי'.
 [ועוד, שאף לו יצוייר שהיה שיעורם עולה ליותר מזית של זמנינו, עדיין יתכן שהשיעור למעשה שהם מודים בו – למי שפרי הזית מצוי בידו – הוא לשער בפרי הזית המציאותי. ויתבאר דבר זה בעז"ה בהמשך, בפרק ו']
 הנה, נמצינו למדים כי אין שיטה בראשונים ובפוסקים הסותרת את השיעור המוצע ל'כזית', ואם יש שיעור גדול יותר – אינו אלא על סמך דעת חלק מהאחרונים, ואמרוה דרך השערה, ופעמים שנאמרה דרך חומרא, אך אינה מוכחת. והשיעור המוצע תואם לכל השיטות כולם שבראשונים ובפוסקים, עד השו"ע ועד בכלל.
 וצרף לכך את אשר יובא בפרק הבא, כי שיעור זה מתאים הוא מכמה וכמה צדדים גם לראיות מהמציאות, וזאת בנוסף למובא לעיל בפרק ב' מספר הוכחות מדברי הראשונים והפוסקים.

²⁶ ז"ל המג"א: "בכריתות דף י"ד דכותבת הוי ב' זיתים ובסי' תרי"ב איתא דכותבת הוי פחות מכביצה א"כ כזית הוי פחות מעט מחצי ביצה ... אלא לא דק ולחומרא לא דק, אבל לענין שאר מילי צריך לדקדק בדבר", עכ"ל.

²⁷ הנודע ביהודה מסביר: שמקור השיעור ד'חצי' ביצה הוא מהשוואת הנאמר ביומא פ. "אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת", לנאמר בכריתות יד. "דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים". והנה בכריתות איירי הגמרא למצוא כמה חטאות אפשר להתחייב באכילה אחת, וקאמר שאין לחייב חטאת נוספת ע"י שבולע עוד כזית כיון ש"אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים". וא"כ כוונת הגמרא היא רק שאין ג' זיתים באכילה אחת, ולעולם יתכן שיש כמעט ג' זיתים. וא"כ אינו מוכח אלא שהכזית יותר משליש ביצה, אבל אין הוכחה שהוא חצי ממש.

פרק ד': ראיות מהמציאות

(א) פרי הזית: הנה תחילת הבירור בענין שיעור הכזית, ראוי שיהיה במבט על ה'זית' כפשוטו – פרי הזית המצוי בכל מקום.

בזמן חז"ל, היה שיעור הכזית ההלכתי - כגודל הזית המצוי להם, כפשוטו, כזה שגדל היה על העצים ונעשה ממנו שמן או נאכל. כך מפורש בחז"ל, ואין בזה חולק. ותניא להדיא בתוספתא (מסכת נזיר פרק ד): "וכמה שיעורו בכזית ... כיצד הוא עושה מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורו ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בהן חייב ואם לאו פטור". וכן בגמרא במסכת ברכות (לח:- לט.) מפורש כן בסוגיא, דכאשר רבי יוחנן אכל זית אחד היה בזה שיעור כזית. זיתים המצויים בינינו – שיעורם הממוצע לזית בינוני עולה 4-5 סמ"ק בלבד²⁸. ואף שמצויים זיתים גדולים יותר אין הדין לשער בהם, דהלא גם בזמן חז"ל מצויים היו זיתים גדולים, ואעפ"כ תנן (כלים פ"ז מ"ח) זית שאמרו לא גדול ולא קטן, אלא בינוני.

ולמרות שלפי מידה זו של הזיתים בימינו ניתן היה לשער את ה'כזית' אף בשיעור זה – הקטן בהרבה מהשיעור המוצע, הולכים אנו בזה בעקבות דברי מרן הקה"י זצ"ל שכתב לשער את הזית המצוי לענין השיעור 'לכל היותר כשליש ביצה' (שהוא 17 סמ"ק). ונראה שאין כוונתו שעפ"י מדידת זיתים כך עלה שיעורם, אלא נקט בדרך הפלגה – הואיל ואף שיעור זה (של 17 סמ"ק) הוא שיעור קטן טובא. בכך שמתייחסים אנו לשיעור כלא פחות מ-17 סמ"ק, יתאימו הדברים אף לרוצים לחשוש לשיעור זית גדול שבינינו – שאף הוא אינו מגיע ליותר משיעור זה.

בנוסף להוכחה בסיסית זו, ראיות נוספות יש מהתייחסות הסוגיות למציאות, וביניהן:

(ב) קמיצה: הנה עבודת הקמיצה שעושין בקרבן מנחה, מבואר בגמ' (מנחות י"א) שחופה ג' אצבעות עד שמגיע על פס ידו, וקיי"ל (רמב"ם מעשה הקרבנות פ"ג ה"ד) דאין קומץ פחות משני זיתים. והנה, קומץ רגיל בזמננו לא יכיל אפילו 40 סמ"ק²⁹, ומוכח שהכזית פחות מ-20 סמ"ק. ואין דחייה לראיה זו, אלא א"כ נניח שבזמן שהיה בהמ"ק קיים היו ידי הכהנים גדולות יותר, והיה בית קיבול יד הכהן יותר מידיים רגילות שלנו ונתקטנו הידיים כעת. [-עפ"י מרן הקה"י בשש"ת סי' א' סק"ז].

קמיצה מכילה
לפחות פעמיים כזית

²⁸ ראה בנספח ב', שם ביררנו ענין זה.

²⁹ צורה נוחה למדידה - קח 40 סמ"ק מים (אפשר למדוד בבקבוק תינוקות) והטל אותן לשקית פלסטיק, וקמץ את השקית.

ג) שמונונית שעל הסכין: שיעור התבשיל עבור עירוב תבשילין הוא כזית, ומבואר בגמ' (ביצה טז.) ש"שמונונית שעל גבי הסכין גוררו וסומך עליו משום עירובי תבשילין והני מילי דאית בהו כזית". והנה קשה לקבוע שיעור מדויק לכמות השומן שנדבק לסכין כרגיל, אבל נראה שבדרך כלל הוא מתאים לגודל זית שבזמננו, ודחוק טובא להניח כשיעורי הזית הגדולים, שאינו מצוי כלל וכלל שידבקו כאלה כמויות שומן על הסכין. (שמעתי מפי הרב מ.מ. קארפ שליט"א).

ד) בית הבליעה: מבואר בגמ' (כריתות יד.) שבית הבליעה הממוצע של אדם מחזיק (לפחות) כשני זיתים. קשה לקבוע כמות מדויקת לקיבולת בית הבליעה, אבל עכ"פ כבר העירו אחרונים רבים³⁰ דדבר רחוק הוא שבית הבליעה של אדם בינוני יחזיק כפליים משיעור הגדול של הכזית. אלא א"כ נדחה (כפי שצייד החזו"א סק"י), שההבנה של 'בליעה אחת' היא דלא כהבנת האחרונים, וכל הנבלע בפעם אחת נקרא "בת אחת", ובבליעה נמשכת אפשר לבלוע כמות זו³¹.

ה) קרישת הרביעית: בגמרא במסכת שבת (עז.) מבואר שיין ודם בשיעור רביעית, כאשר נקרשים הוי גודלן כזית. אם נשער את כמות המוצקים הנשארים ביין ובדם כשנקרשים, יעלה בידינו שיעור שהוא בבירור פחות משיעור 17 סמ"ק (ראה תחומין כרך י', עמוד 434. וראה בחוברת אור תורה כסלו תשס"ד ואייר תשס"ד).

³⁰ הגרא"ז מרגליות (ראש אפרים ח"ג סט"ז), מנחת ברוך סי' ע"ה ענף ב', חת"ס שו"ת אר"ח קכ"ז.

³¹ ויש להעיר, שגם לפי הבנה זו יש כאן עכ"פ הוכחה שמדובר בכמות שיכול אדם למלא בה את פיו בכשני זיתים בבת אחת. ויקשה מאד למשערים בפסח בשיעורים גדולים טובא של אכילת מצה, כי הרי שני כזיתים משיעורים כאלו – אינם נכנסים כלל לפה בבת אחת, לא ק"ו שאין נבלעין בבליעה אחת, וא"כ מוכח שאין זה השיעור.

פרק ה': כזית – כגודל זית שבימין

בשולחן ערוך (תפ"ו) מובא שהכזית י"א שהוא כחצי ביצה. ועל כך רבו הדיונים מהו שיעור הביצה, וממילא מהו שיעור הכזית. אך יש לציין צד נוסף: יתכן שהכזית אינו תלוי בביצה כלל. השיעור נקבע אך ורק לפי הזית המצוי בינינו, וזהו שיעורו. וכדעת הגר"ח מוולאזין שהובאה בתחילת פרק א'. כשיטה זו סבר החזו"א מעיקר הדין. ולכן, אף שלפי החזו"א הסובר שהביצים בזמן חז"ל היו פי שניים בגודלן, אזי גם הכזית הוא ממילא גדול פי שניים – אך זהו רק אם אנו משערין בהשוואה לביצה. אך כיון שלדעתו אין עיקר השיעור קשור לביצה כלל, ממילא אע"פ שהביצה היתה גדולה, שיעור הכזית קטן טובא – כגודל זית כפשוטו. וזהו השיעור מעיקר הדין.³²

מרבן הקה"י (בסוף "שיעורין של תורה") כתב שתי סיבות לנקוט כצד זה. כל אחד מהם הוא נימוק חזק בפני עצמו, שעל פיו יש לנקוט כצד זה.

סיבה ראשונה: זה מהותו של 'שיעור', שיהא כגודל זית המצוי בימין. וסברא גדולה היא זו, כי איך יהיה תלוי השיעור בזית שאינו בימין ואין בידך דרך למדוד זאת? וכי כדי לברר את השיעור יש על האדם למצוא זית ששרד מתקופת מתן תורה? וכך כתב החזו"א: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא", עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו). ועל כרחך, ההלכה למשה מסיני היא למדוד בזית המצוי בידך, וכך נמסרה לנו ההלכה של מדידת ה"שיעור".

³² ישאל השואל, אם כן מדוע כה מצוי הוא שיעורא דחצי ביצה בספרי הפוסקים, ולא כתבו בכל מקום שהשיעור הוא כגודל 'זית' ותו לא? תשובת שאלה זו אינה בתחום הלימוד, אלא בתחום המציאות: המציאות היא, שלא היו זיתים מצויים ביניהם, שכן פרי זה אינו גדל בארצות צפון. לפיכך, לא יכלו הפוסקים לציין שיש לאכול שיעור כגודל 'זית', כי לא היה פרי זה מוכר לאנשים כלל, ולא היה שום אופן מעשי לציין את שיעור הכזית, אלא בהשוואה לביצה. וכן שמעתי מהרב חיים בניהו שליט"א (מחב"ס 'מדות ושיעורי תורה') שבירר, שכל הראשונים שכתבו שיעורא דחצי ביצה [עד השו"ע – ולא עד בכלל] היו במקומות שאין הזיתים מצויים, ואילו הראשונים שהיו במקומות שהזיתים מצויים – לא כתבו 'חצי ביצה' כלל, אלא רק 'זית' – ותו לא. וכן משמע גם בדברי תלמיד מהר"ם רוטנברג שהובא לעיל בפרק ב', שתלה את כל השיטה של 'כחצי ביצה' בכך שלא היה הזית מצוי ביניהם ולא ראוהו.

וראיה לענין זה יש לי להביא מדברי החת"ס (שו"ת או"ח קכ"ז). שם כתב שהביצה בזמן חז"ל היתה כפולה בגודלה (כשיטת הצ"ח), ואעפ"כ את הכזית יש לשער בכחצי ביצה של זמנינו, עכ"ד. והנה קשה טובא לכאורה, דממ"נ: אם לא הולכים לפי זמן חז"ל בזה אלא לפי זמנינו, מדוע לא יפסוק ללכת לפי זית שבזמנינו? ומה ענין יש בכחצי ביצה של זמנינו, אתמהא? והתשובה ברורה ופשוטה – כי לא היו זיתים מצויים שם ולא יכול היה לציין אותם כמקור לשיעורין, וכנ"ל. ודו"ק.

[ציין, ששמעתי מפי האדמו"ר מערלוי שליט"א, שבמשך כל ימי מגוריו בהונגריה לא ראה כלל את פרי הזית].

וכן מבואר בתשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח) וז"ל: וששאלתם כמה שיעור גרוגרת (אולי צ"ל כותבת) הגסה וכו' וכן זית וכו'. הרי אלו שיעורים, ואיך יהי שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל. וכל אחד ואחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו. ואין צריך ללמוד שיעור, מאחר דתנן רבי יהודה אומר וכו' אלא הכל לפי דעתו של רואה, עכ"ל. ועי' בהערה³³.

לפי נימוק זה, הרי שגם התוס', שלמדו מסוגיית הגמרא שהכזית כחצי ביצה (והם המקור לפסקו של השו"ע בסי' תפ"ו), יודו שמ"מ אין זו ההוראה למעשה; ההוראה שלנו היא לפי הזית שלנו, ללא נפק"מ מהו הזית שהיה בזמן חז"ל, אם היה גודל זה או אחר.

סיבה שניה: בנוסף, יש גם סיבה שניה לשער בזית המצוי: הלא רוב הראשונים לא ס"ל כהשיטה דכזית כחצי ביצה. ואך זאת ידוע לנו בדעתם, שהכזית פחות משליש ביצה [כי הגרוגרת לדעתם שליש ביצה, וכבר ידענו מהגמ' שהזית קטן מהגרוגרת]. והנה לדבריהם אין לנו שום ראיה כלל מהו גודל הזית שהיה בזמן חז"ל, ויתכן שהוא קטן בהרבה משליש ביצה. וא"כ מהכ"ת שאירע שינוי כלשהו בגודלו, ומדוע לחוש שאירע שינוי בזמן שאין לכך שום מקור או הוכחה כלל, ואדרבה – היה מסתבר שהכל נשאר כפי שהיה ובחזקתו קאי ללא שום שינוי. וא"כ אין שום מקור לומר שהשיעור שונה מאשר זית המצוי בימינו ממש. עכ"ד הקה"י שם.

עוד יצויין, שלפי חשבון הענין יש להוכיח, שאם ננקוט (כהצל"ח) שהביצים היו פי שניים, אזי מוכרח גם לנקוט שהקובע את שיעור הכזית הוא הפרי המציאותי, ולא ההשוואה לביצה. וממילא, אין לחוש לשיעור של כחצי ביצה שהיא כפולה בגודלה. והואיל והחשבון בזה מורכב, כתבתיו רק בהערה³⁴.

³³ וכתב הרב חיים בניש שליט"א, מחבר ספר "מדות ושיעורי תורה": "ראה בספרנו מדות ושיעורי תורה פרק ב' סעיפים ה-ו, דרובם ככולם של האחרונים סוברים דכל השיעורים נקבעים בהתאם לפירות ולביצים שבכל דור" (קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד עמוד קיג).

³⁴ **הצעה בחשבון הסוגיא – טעם לכך שלא יתכן שהכזית כגודל חצי ביצה 'גדולה'**
הדברים הכתובים כאן – בשם אומרים אני מוסר אותם, ושמעתי מפי הג"ר צבי ובר שליט"א, (רב דק"ק קמניץ בשכונת נוה יעקב בירושלים, וחבר הבד"צ של שארית ישראל). ותוכן דבריו, שעל פי חשבון הסוגיא עולה, שלפי הצד שהביצים של חז"ל כפולות בגודלן, אזי מוכרחים בע"כ לשער לפי הזית המצוי בכל דור, וללא קשר כלל לגודל הביצה. [במילים אחרות: אין טעם לשער בכחצי ביצה בגודל כפול משלנו]
והיינו: דברמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) מבואר שמשקל רביעית מים הוא 17.5 דינרים, ושמשקל הכסף שצריך לקיים מצות פדיון הבן הוא 20 דינרים (5 שקלים, כל שקל 4 דינרים) נמצא משקל פדיון הבן כבד ממשקל הרביעית בכ"פ 15%. ואם ננקוט שהרביעית קרוב ל-150 גרם מים (כיון שהביצים כפולות) א"כ יהא משקל פדיון הבן ע"כ קרוב ל-170 גרם. וקשה טובא, שנהגו בכל תפוצות ישראל מדור דור ועל דעת כל הפוסקים, שפדיון הבן 70-100 גרם בלבד?

פרק ו': שיעור הכזית – נפח או משקל?

מן הסוגיות שמצינו שאנשים מתחבטים בהם בענין שיעור הכזית הוא האם השיעור הוא בנפח או במשקל. בעקבות אי הבהירות בזה, נוצר מצב שלפעמים מצינו שהסוברים להכפיל את גודל הביצה, נוקטים שיעור כזית מצה קטן יותר מאלו הסוברים שלא להכפיל! ובמילים אחרות - הסוברים לשער בביצה של זמנינו היו צריכים לכאורה לנקוט שיעור קטן בכזית, אלא מפני שחלק מהם נקטו שיעור במשקל, שיעור הכזית שעלה בידם בפועל נעשה גדול בהרבה. ומחוייבים אנו לברר נושא זה, בפרט לפי שהבירור יעלה בידנו מסקנה חד משמעית: שאם משערים במשקל, אזי עולה בידנו כמות הגדולה בהרבה מהשיעור האמיתי. ואף שצויין משקל ע"י פוסקים רבים - היישום המעשי שלו לגבי מצה ומאכלים רבים אינו מעלה שיעור נכון ומדויק.

והואיל ושיעור זה שעל פי משקל (כזית = 30 גרם מצה...) נפוץ מאד, נתחקה אחר מקורו ושורשו.

תחילת דרכינו, נקדים יסוד חשוב: כולם מסכימים, שהשיעור בעיקרו תלוי בנפח בלבד, ללא קשר למשקל. וכך הוא לשון תשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח): "וששאלתם כמה שיעור ... זית וכו' הרי אלו שיעורים ואיך יהי' שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל". עכ"ל.

וכן מוכח גם בשיטת הסוברים שהכזית כחצי ביצה (תוס', שו"ע) שלמדו זאת מהכמות שמחזיק בית הבליעה (כמובא לעיל) והרי זה מגדיר כמות של נפח בלבד, ולא קשור למשקל. וכן תנן (עוקצין פ"ב) "פת ספוגנית משתערת כמות שהיא" כלומר שאע"פ שרכה ועשויה כספוג אין צריך למעכה, ובמשנה ברורה סו"ס תפ"ו ציטט משנה זו לענין כזית דמצה, וכן הוא במגן אברהם ובגר"ז. הרי מבואר מזה שהשיעור הוא בנפח.

החזו"א (אגרות, קצ"ד) נתקשה בזה מאד, וחידש מכח קושיא זו, שכמו ששיעור הכזית נקבע לפי הזית שבדור, כך גם שיעור הכסף נקבע לפי משקל גרעיני השעורה שבדור (דמצינו שהגאונים ציינו את משקל הכסף ביחס למשקל גרעיני השעורה) עכ"ד החזו"א. והנה זה פשוט שפרי הזית המציאותי קובע את שיעור הכזית, הרבה יותר מאשר גרעין השעורה קובע את משקל הכסף, וקל וחומר הם הדברים. לכך, אם נניח שהשעורה שבכל דור קובעת את ערך מצות פדיון הבן, ברור שנימא גם שהזית שבכל דור קובע את שיעור הכזית.

וא"כ, אין שום צד לשער כזית ביחס לביצים כפולות בגודלן (ולומר שהכזית הוא כגודל ביצה שלמה דידן); אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי.

כלומר, אם הביצים אכן כפולות, הרי תקשי טובא מכח המנהג בפדיון הבן, ואין מנוס מלומר (כדברי החזו"א) שהקביעות היא אך ורק לפי השיעור שניתן, למדוד בגרעיני השעורים, ללא התחשבות בשום פרט אחר. וא"כ גם הכזית יתחשב לפי השיעור שלו, שהוא פרי הזית, ללא התחשבות בגודל הביצה, וכנ"ל. ולכן, אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי.

ואמנם זה דלא כהצ"ח, ששיער את הכזית ביחס לביצים הכפולות בגודלן.

ומדוע בכל אופן היו פוסקים שנתנו שיעור במשקל? אין זה אלא משום שאחר שידוע היחס במאכל מסויים בין נפחו למשקלו, אפשר לציין את המשקל בתור **אופן וסימן** לברר את הנפח. ונצטט את לשונו של הגר"ח נאה בספרו שיעורי תורה (סי' א' ס"א, ובהערה שם): "ידוע ומפורסם בספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים שכל שיעורי התורה כגון שיעור חלה, רביעית, כביצה, כזית וכו' אינם נחשבים במשקל רק עפ"י מדת הגודל בכמות כמפורש ברמב"ם וכו', וראיות ברורות לזה וכו' ואין להאריך בדבר פשוט כזה ברמב"ם ובכל הפוסקים. וכתבתי לאפוקי ממש"כ בספר כף החיים על שו"ע (קסח אות מ"ו) דהשיעורים הם במשקל ולא בכמות. ומה שכתבו הפוסקים האחרונים שהביא שם לשער במשקל, היינו בדברים שכבר עמדו על הכמות ואח"כ שיערו משקלו, כגון מים ויין ופת וכו', אבל אין זה כלל על הדברים שלא נתבאר שיעור משקלם בפוסקים", ע"כ לשונו. חשיבות מיוחדת יש בהבאת דברים אלו מספרו של הגר"ח חיים נאה, ובהדגשה שממנו הוא שנכתבו דברים אלו. שכן, הוא המקור שממנו נבע ונתגלגל הדבר שנתפרסם שיעור עפ"י משקל וגרם (כפי שיובא להלן), והרי בדבריו מפורש שהעיקר הוא הנפח בלבד.

יצוין, שאין בזה שום מחלוקת בין העדות, וגם לספרדים (שמצוי יותר ביניהם שיצינו למשקל) אין הקביעה אלא עפ"י נפח.

וכן כתב הגר"ח בן ציון אבא-שאול זצ"ל בשו"ת אור לציון עמ' קכ"ד וז"ל: "וכל שיעורי כזית הם מידת נפח ולא מידת משקל, כמבואר בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה במסכת חלה פרק ב' משנה ו' ובמסכת עדיות פרק א' משנה ב', וכן כתב בפרק ה' מהלכות חמץ ומצה הלכה י"ב, וכן כתב מרן בשו"ע בסימן תנ"ו, ע"ש. וא"כ כל דבר שמשערים אותו במידת נפח של כזית ישתנה משקלו לפי משקלו הטבעי וכו'. ויש דברים שבמעט משקל יש נפח גדול מאוד, כגון פופקורן, שבפחות מחמשה גרם יש נפח של עשרים ושמונה גרם מים, וכן בפחות מעשר גרם חיטה תפוחה (שלווה) יש כזית, וכן פרכיות אורז ובמבה (העשוי מתירס וחמאת בוטנים) נפחם גדול ביחס למשקלם, ולכן יש לשער כל מאכל בפני עצמו, וכל שיש בו נפח של עשרים ושמונה גרם מים יש לברך עליו ברכה אחרונה", עכ"ל.

וכן שמעתי מפי הגר"ח עובדיה יוסף שליט"א, דהנפח הוא העיקר, ורק ציינו משקל כסימן לדבר כדי להקל על המון העם, וכן כתב יסוד זה בספרו חזון עובדיה (ח"ב עמ' תקי"ח) ואייתי לה משמיה דפתח הדביר.

והנה מצינו בין כמה פוסקים ספרדים קדמונים שצינו מדת משקל למידת כזית מצה, והמשקל - כפי משקל חצי ביצה מים, והרי המצה קלה בהרבה מן המים? וצ"ל כפי שכתב ה"מדות ושיעורי תורה" (עמ' רע"ו) דמצה שבימיהם כבדה יותר ושקלה כמשקל המים, וכך נראה מכמה אחרונים ספרדים (עיי"ש), ויתכן דהיינו מחמת שלא הרבו להתעסק בעיסה כנהוג בימינו. אבל במצה שלנו אין ספק שהדבר רחוק מהמציאות ומשקלה פחות הרבה ממשקל המים, עכ"ד.

וא"כ אף לדבריהם הרי שבזמנינו אין לשער במשקל אלא בנפח בלבד. [ואם לא נימא כן, הרי שדבריהם יוצרים חומרא ושינוי, ושיעורם גדול יותר מאשר השיעור בנפח שהוא האמיתי, וכמובן לא יתכן לשנות את ההלכה!]. ומכאן נעבור לדון בדברי הגר"ח נאה עצמו. הגר"ח מודה בודאי שהשיעור תלוי בנפח (וכנ"ל), אלא דהוקשה לו כיצד יתכן לצרף חללים קטנים, והרי חללים גדולים לכ"ע אין לצרף, ומי מודיעני מה כן לצרף ומה לא? מחמת קושיא זו הוא חידש (שיעורי תורה עמ' קפ"ב) שאין מצטרפין אלא חללים שאינם נראים כלל לעין, אלא במקרוסקופ בלבד (והם נקבים טבעיים המצויים בחי ובצומח וקרויים פאָרען pores), אבל חללים נראים לעין יש למעך. והוסיף שכאשר ממעכים "בדוחק עצום" עולה משקל הפת כמו המים, וממילא אפשר להשתמש גם במשקל המים כדי לציין כזית, עכ"ד. מכאן ואילך הוא נהג לציין כזית במשקל (ולא בנפח כפי שנהג מקודם), ובעקבות זאת יוכל הקורא לראות שבהגדות של פסח ובחלק ממדריכי הכשרות כתבו לקחת 30 גרם מצה, וכן על הקופסאות של מצת מכונה נדפס ש30- גרם (בערך מצה אחת שלימה!) הוא כזית. והנה נתברר לנו שבמציאות מצה שוקלת רק כמחצית ממשקל המים (ראה להלן) ולפי"ז החלפת השיעור מנפח למשקל יצרה שינוי גדול בדיון, וכמות המצה הוכפלה - שלא בצדק³⁵.

ובספרו השני של הגר"ח, שיעורי ציון (עמ' י"ח) הוא עצמו מודה שאע"פ שהוא חידש הלכה על סמך התירוץ שלו לקושיא במשנה, מ"מ רחוק התירוץ מלהיות מבורר אף בעיני עצמו, ואדרבה – הוא עצמו מציין שאין משמעות המשנה כדבריו, ולא כך פירשוה הגאונים והראשונים(!) וכתב: "וצריכה נגר ובר נגר דיפרקינה" "ומי שלבו רחב יבאר יותר ונקבל האמת ממי שאמר"³⁶ (ואעפ"כ משנתו לא זזה ממקומה, ונשארה 'הלכה' – שהרי זה רק להחמיר...). אחרים יצאו חוצץ נגד חידושו, וראה לדוגמא את דבריו של הגאון ר' יונה מרצבך זצ"ל (עלה יונה קמ"א) שכתב לרב אליהו וייספיש שליט"א וז"ל: "ברור כשמש וכבר צווחו ככרוכיא על הרא"ח נאה בזה שאי אפשר ללכת אחרי המשקל אלא אחרי המידה בלבד. ואף אין צל של ספק שראית כ"ת וראיות של החז"א זצ"ל ושל הרב קנייבסקי [=הקה"י] נ"י מכריחות שאין למעך את החללים הטבעיים, ולחם סופגנים נמדד כמו שהוא. ורק חללי אויר כמו שיש במצות במקום שנפוחות יש למעכם" עכ"ל. וכן הם דברי הג"ר צבי פסח פראנק (במכתב לרב וייספיש שליט"א, הובא בספרו 'חג האסיף' עמוד שטז): "לדעתי דברי הר"ח נאה ז"ל הם דברי שגגה בזה שאומר למעך ולכווץ הרבה, ודברי מע"כ נכוחים מאד דנקבים שדרכם להיות תמיד כן משתערים כמות שהם", עכ"ל.

³⁵ וזאת מלבד מה שנקטו השיעור במספר 30" גרם כדי שיהיה מספר עגול, ואף לשיטתם דקדוקו של השיעור קטן יותר, וראה לעיל הערות 18-19 ולהלן פרק ח' אודות דקדוק השיעור וש"נ.

³⁶ ובספר 'סדר הערוך' (פרק ע"ט הערה 32) כתב שהגר"ח נאה אמר לגרש"ז אויערבאך זצ"ל "שיש לשער בכזית מצה לפי נפח ולא לפי משקל, דלא כמו שכתב בספר", ומשמע שאף הוא חזר בו משיטתו.

עם כל זה, משנת ר"ח נאה לא זזה ממקומה במדריכי כשרות ובהגדות של פסח ובקופסאות של מצת מכונה, ולפי מה שכתבנו היה מן הראוי לתקן ענין זה או לכל הפחות לציין גם את השיעור שהוזכר בחוברת זו. אחרי שעלה בידינו שיש לשער בנפח, נתקלים אנו בבעיה בבואינו לשער נפח המצה, שכן צורת המצה אינה מאפשרת מדידה בקלות. העובי של המצה אינו אחיד, וממילא אין דרך קלה לקבוע כמה הוא הנפח של המצה. ועל כך, נכתוב בס"ד בהמשך – בפרק האחרון שבקונטרס זה.

בספר מקראי קודש על הלכות ליל הסדר (לר' משה הררי, ירושלים. בעמ' תקע"ב) שאל וז"ל (בקיצור):

תכבוד הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א

בספר סידור פסח כהלכתו (עמ' קמ"א) כתב בשם כת"ר שהחזו"א זצ"ל היה לוקח מרור בנפח של שליש ביצה דהיינו נפח של כשבעה עשר סמ"ק והיה מיקל כן גם לאחרים.

וקשה לי שהרי קי"ל ספק ברכות להקל, ובפרט שמרן המ"ב פסק לא כך. לכן אבקש מכת"ר שליט"א שיורנו אם אכן נכונה השמועה שהחזו"א הורה כן אף לבריאים שאין קשה להם, ולברך על כך "על אכילת מרור", ומה טעמו בזה.

תשובת מרן הגר"ח שליט"א:

דעת מרן החזו"א זצ"ל דמעיין הדין הלכה כר"ח מוולאזין לענין כזית ולכן הקיל בזה וגם יכול לברך.

חייז אמוסין גזן דיקן כס"ל 23

דעת מרן החזו"א זצ"ל דמעיין הדין הלכה כר"ח מוולאזין לענין כזית ולכן הקיל בזה וגם יכול לברך.

פרק ז': טעמים של השיעורים הגדולים יותר

סוף סוף, נפוצים בעולם שיעורים הגדולים יותר מן המבואר כאן. מן הראוי איפוא, אחר כל אשר כתבנו להציג ולבסס את השיעור הקטן, לבאר את השיעורים הגדולים יותר, על מה מתבססים. ואף שמכלל מה שנכתב לעיל יוכל הקורא ללמוד זאת בעצמו, ראויים הדברים להיכתב בפני עצמם. בעיקר יש להתייחס לשלשה שיעורים שונים: 28 סמ"ק, 33-50 סמ"ק, 30 גרם.

נפוך מאד שיעור 28 סמ"ק [ויש שכותבים ביתר דיוק: 28.8 סמ"ק]. זה מתבסס על "חצי ביצה" שכתב השו"ע, בהנחה שהביצה היא כפי ששער אותה רבי חיים נאה (57.6 סמ"ק), וללא ניכוי הקליפה. [וכבר בא בדברינו לעיל בסוף פרק ד' להעיר שהביצה המדויקת היא 50 סמ"ק; ושיש לנכות עבור הקליפה 25%, או לפחות 10%; ושקביעת 'חצי' הוא לאו דוקא, כי השיעור האמיתי המדוקדק הוא פחות מחצי, אבל יותר משליש].

שיעור 50 סמ"ק הוא שיעור דחצי ביצה, בהנחה שהביצים נתקטנו והביצה של חז"ל היתה 100 סמ"ק. [החזו"א כתב שיעור זה בענין אכילת מצה, וכן הקה"י בלוח שיעורי המצוות כתב שלצאת כל השיטות יש לאכול כשיעור הזה. אך החזו"א הוסיף שאפשר לסמוך גם על שיטת הסוברים דהכזית פחות משליש ביצה, שהיא שיטת רוב הראשונים, ולפי"ז הכזית פחות משיעור 33 סמ"ק, וכן צויין שיעור זה ע"י הקה"י שם בענין שיעור אכילה לברכת המזון]. וכמובן שכל זה הוא לשיטתם דס"ל שקטנו הביצים (כי לפי הדיעות שהביצים לא התקטנו, אין מקור לשיעור גדול זה). וכבר הבאנו שהחזו"א עצמו סבר שאין זה שיעור הכזית מעיקר הדין, אלא כתבו לחומרא אליבא דהדיעות המשוות את הזית לביצה, אבל מעיקר הדין אינו אלא כגודל זית שבימינו, כפשוטו.

שיעור 30 גרם הוא בהנחה שהשיעור נמדד לפי משקל (ונקטו מספר 30 שהוא 'עגול', אם כי אינו מדוקדק), וכבר ייחדנו פרק שלם להציע את הבעיה שבשיעור זה.

נספח: שיטת הרמב"ם בכזית

(שייך לפרק ב', כפי שצויין שם בשיטת הרמב"ם)

ידוע לכל מתעסק בסוגיית מידות ושיעורי תורה, שרבים שקלו וטרו בדבריו של הרמב"ם, משום שדעתו נחשבת כמכרעת בסוגיא זו, ועל פיה נקבעת ההלכה. בנידון שיעור הכזית לא מצינו שמסר הרמב"ם שיעור מפורש. נאמרו בדעתו ז"ל כמה אופנים בשיעור הכזית, ונביא את הדברים בקצרה, ובפרט שיש לענ"ד להוסיף בזה הערה נכבדה.

דהנה, על מש"כ השו"ע בס' תפ"ו דהכזית כחצי ביצה, העיר המ"ב דלשיטת הרמב"ם הוי כשליש ביצה.

וכבר ידוע שנחלקו השיטות אם הביצה נתקטנה או לא, לפיכך לפי השיטה שלא נתקטנו הביצים – הוי כשליש ביצה דזמנינו, ולפי שיעור החזו"א דנתקטנו הביצים במחצה – הוי כשני שליש מביצה דזמנינו, וכן הביא מרן החזו"א זללה"ה בקונטרס השיעורים סקי"ז.

ויש לציין בזה, את הערתו של מרן בעל ה"קהלות יעקב" (בסוף "שיעורין של תורה"). דהנה הרמב"ם מעולם לא נתן במפורש שיעור לכזית. ורק שמפסקו של הרמב"ם בענין עירובין עולה שגודלה של גרוגרת (והיא תאנה יבשה) הוא כשליש ביצה, וכבר ידוע מסוגיית הגמרא שהכזית קטן מגרוגרת. וממילא ברור שאינו מדויק לומר (כפי הקריאה הפשוטה של דברי המ"ב) שהשיעור כשליש ביצה, אלא לאו דוקא קאמר³⁷, ורק הכוונה היא שזה בודאי פחות משיעור זה. והוסיף שם הקה"י עוד, דלפי"ז י"ל "לשיטת הרמב"ם ז"ל ודעימיה אין לנו שום הוכחה מן הגמרא על שיעור הכזית³⁸, ... יכולים לשער בכזית בינוני של זמנינו מכיון שאין לנו ראיה שנתקטנו הזיתים מבזמן חז"ל ... ולא חיישינו שנתקטנו".

ונראה להוסיף על דבריו ז"ל, שאכן מסתבר דאין הכזית ממש קרוב לשליש ביצה להרמב"ם, אלא ע"כ פחות. שהרי מצינו בראשונים אחרים שיעורים קטנים יותר, דלרשב"א מוכח שהכזית פחות מרבע ביצה, ולריטב"א מצינו עוד דהוי קטן טפי וכפי שהובא כל זה למעלה בהמשך פרק ב'. וכיון דלהרמב"ם יש הוכחה דהוי פחות מהגרוגרת שהיא שליש ביצה [רק אין ידוע בכמה הוא פחות], א"כ מדוע ליצור מחלוקת בין הרשב"א להרמב"ם כשאין לזה שום ראיה כלל, אדרבה מסתבר טפי שישכים הרמב"ם עם דברי הראשונים האחרים, ואפושי פלוגתא ל"ל, ובמקום שאין ראיה על כך שקיימת מחלוקת אין להניח שיש מחלוקת אלא אדרבה, יש להניח שמסכימים זה עם זה.

והנה, נראה להציע ראיה בשיטת הרמב"ם כפי הצד שצייד מרן הקה"י ז"ל דאמנם יש לנקוט דהשיעור הוא כגודל זית דזמנינו - כפשוטו ממש [והובאו הדברים במאמר מכותב השורות שפורסם בירחון "מוריה", תשרי תשנ"ד].

³⁷ וכבר מצינו כעין זה בסוגיין גופא, שהמג"א כתב דמש"כ השו"ע דהכזית כחצי ביצה הוא לאו דוקא, ולחומרא קאמר.

³⁸ ר"ל לאפוקי דעת הסוברים כחצי ביצה, דאליבא דשיטתם בנוי דבר זה על סוגיית הגמרא.

והיינו: שהרי מפורש כתב שהשיעור הוא 'כזית', ומה משמעות לזה – אם לא כפשוטו ממש? איך יש לקורא את הוראתו של הרמב"ם להבין את דבריו שהשיעור הוא "כזית", אם לא כפשוטה של מילה, כגודל זית! ולהציג את הדברים בלשון מליצית: רב קהילה בקהיר שבא להורות הלכה למעשה בהסתמך על הרמב"ם, מה הלכה יורה כשכותב הרמב"ם שיעור 'כזית' ללא הנחיות נוספות? מה רצה הרמב"ם שאותו רב יבין ויפסוק?

ולתוספת וחיזוק הראיה: שמזה גופא שלא כתב הרמב"ם שיעור, מוכרח בדברי הרמב"ם לנקוט שיעורא דגודל זית ממש. והיינו, דהרמב"ם דייקן גדול בשיעורים היה וטרח בכל שיעור שהוא הלכה למעשה [האגודל, הרביעית, השקל, עשירית האיפה] להעמיד אותנו על דקדוקם של השיעורים. את כולם ציין הרמב"ם בהשוואה לדברים ששיעורם היה מפורסם וידוע, לזוזי מצרים או לגרעיני שעורה, כדי להורות הלכה ברורה לשומעי דברו. ובהגיעו לשיעור הכזית - השיעור השכיח ביותר - כתב סתם שהשיעור כזית. ואם כוונתו היתה שנמדוד חצי ביצה או שליש ביצה או כל שיעור אחר, היה לו לפרט ולפרש! ולכן נראה, שסובר ששיעור כזית הוא כגודל זית ותו לא, וכפי שמובן לכל הקורא את דבריו כפשוטן. ודו"ק.

נספח ב': גודלו של פרי הזית בזמנינו

הואיל ולפי שיטות רבות, שיעור הכזית תלוי בזית המצוי שבדור – נציע בירור אודות גודלו של הזית המצוי.

והנה במשנה (מסכת כלים פ"ז מ"ח) שנינו:

"כִּזִּית שְׁאֵמְרוּ, לֹא גָדוֹל וְלֹא קָטָן אֶלָּא בִּינוֹנִי, זֶה אֲגוּרִי".

וכמה דברים למדנו ממשנה זו.

ראשית, שהשיעור הוא (עכ"פ בזמן חז"ל) לפי הזית המצוי והמציאות. (וכן תניא להדיא בתוספתא (מסכת נזיר פרק ד): "וכמה שיעורו בכזית ... כיצד הוא עושה מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורו ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בהן חייב ואם לאו פטור").

ועוד למדנו, שיש לשער בזית שאינו הגדול ביותר, ולא הקטן ביותר, אלא הבינוני. ועוד למדנו בכוונת 'בינוני', שאין המדובר בבינוני שמבין הזיתים שעל עץ אחד או מסוג אחד, אלא מדובר על הבינוני שבזנים השונים. יש זן גדול, ויש זן קטן, ויש זן בינוני ששמו אגורי – ובו יש לשער.

וזן זה הקרוי "אגורי" – איתא בגמרא במסכת ברכות (לט): "ולמה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו".

אחר הבירור ממקורות חז"ל כנ"ל, נציע את גודל הזית במציאות. הדברים מבוססים על ספרות של משרד החקלאות (פירות הארץ, א' גור וז' רפפורט, משרד החקלאות ת"א תשט. הזית, א' גור פ' שפיגל וח' גרשט, משרד החקלאות ת"א תש"ך. וכן במאמר של ד"ר י' כסלו, פרופסור לבוטניקה בבר-אילן, תחומין כרך י'. ורבי חיים בניש, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד) יש שלשה זנים מקומיים עיקריים בארץ ישראל. משך חיי העץ עשוי להגיע למאות שנים ואולי יותר, ולכן יש עכ"פ יסוד להניח שזנים אלו הם שהיו בימי קדם.

הזן הנפוץ ביותר בזני הארץ הוא הזן בגודל הבינוני, הקרוי "סורי". כמות השמן בציפה שלו היא הגדולה ביותר, 33%-40%.

בשתי תכונות אלו, נראה שיש הקבלה מליאה לדברי חז"ל, "לא (זן) גדול ולא קטן אלא (זן) בינוני – זה אגורי (ששמנו אגור בתוכו)".

[ועוד יציין: בירושלמי שביעית (פ"א ה"ג) איתא על הזית "כל אילניא עבדין שנה פרא שנה", כלומר – עושים שנה ומדלגים שנה. תכונה זו מצויה בזית הסורי: "הסורי נושא פירותיו לסירוגין, שנה ירבה ושנה ימעט" – ספר הזית עמוד 6]

זית סורי ממוצע הוא 2.5-3.5 סמ"ק, ובמטעי שלחין מגיע נפחו עד 7.5 סמ"ק³⁹.

³⁹ אמר לי הרב חיים בניש שליט"א שהוא מדד נפח זיתים מזן סורי במטעי קיבוץ חפץ חיים, והגיעו עד כדי נפח 7.5 סמ"ק. זהו גדול באופן משמעותי מזית סורי רגיל.

הזן הגדול של הזית קרוי נאבלי, כמות השמן בציפה שלו 27-33%, וגודלו הממוצע 5-6 סמ"ק.

הזית המצוי הרבה מזן 'מאנזאנילו' אינו מקומי אלא מיובא מספרד, וגודלו כגודל הנאבלי: 5-6 סמ"ק.

יש עוד זנים שאינם מקומיים אלא מיובאים מאיטליה ומספרד: נובו דה פיצונה, קורטל, סנטה קטלינה, קוין. נפחם כ-10 סמ"ק ויכולים להגיע עד כדי 15 סמ"ק. אלה בודאי אינם "אגורי", כי כמעט אין בהם שמן (6-8% בלבד), ומשמשים להפריית זנים אחרים ומעט לאכילה.

שם הזן	פרטים	גודל במ"מ גובה וקוטר	משקל בגרמים	צורתו	יחס גלעין לכלל הפרי	כמות השמן בציפה	יעוד
נאבלי	על שם המקום "בית נאבאלה" בשפלת לוד	26 - 28 X 19 - 20	5 - 6	כשקד עגלגל-מאורך, לא סימטרי בצלעותיו, כדורי בבסיסו, רחב באמצעו ומחודד מעט בקדקדו	1 : 4-6 (ממוצע 1 : 5.5)	27%-33%	לשמן ולכבש ירוק
סורי	הנפוץ בזני הארץ, נקרא על שם סוריה	21 - 24 X 13 - 18	2.5 - 3.5 הסורי המבורר מגיע עד-5	מאורך וסימטרי כד (כחה) בבסיסו וחד בקדקדו	1 : 4	33%-40%	לשמן ולכבש ירוק או שחור
מאליסי	נקרא על שם פרי הקטן. (מאליס בערבית = קטן)	16 - 20 X 6 - 14	1.5 - 2	מאורך וסימטרי מחודד בשני קצותיו	1 : 2.7	18%-22%	לשמן בלבד

זני זיתים מקומיים בארץ ישראל

הטבלא מסודרת בהתאם לגודל – מהגדול לקטן. המשקל הסגולי של הזית קרוב ל-1:1 (עד 4-3 פחות).

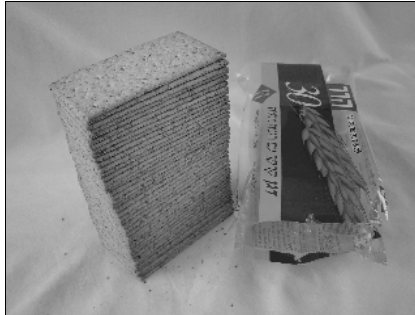
סיכום דברי הקונטרס:

היוצא מדברינו, דהשיעור 20-17 סמ"ק על אף היותו קטן בהרבה מהשיעור הידוע והנפוץ, מכל מקום יסודתו בהררי קודש וכפי שהארכנו לעיל מדברי הראשונים והאחרונים והפוסקים.

ונסיים מעין הפתיחה שלא באנו בקונטרס זה לערער ח"ו על דברים שנכתבו ונאמרו מגדולי הדורות אלא רק להראות מקום, איבעית אימא מ'קרא' ואיבעית אימא מסברא, לשיעור הנ"ל, ולדינא כיצד לנהוג למעשה - כל אחד ישאל את רבותיו.

הבה נמדוד כזית – תמונות להמחשה

אחרי הבידורים בסוגיות, והצגת המספרים השונים הקשורים לשיעורי הכזית, עדיין לא הושלמה המלאכה, עד שנראה בצורה מוחשית את הגודל והכמות עליהם מדובר. אין משמעות המספרים ברורה לאדם שלא התעסק בהם, ולפיכך יש צורך להציג את העניינים בתמונות מעשיות. הנה, נתחיל בקרקרים – מאכל מצוי. חבילת קרקרים שכזו מצויה בכל מכולת.

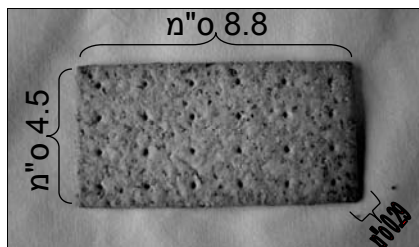

חבילת קרקרים מצויה.

Standard package of crackers

כזית "קרקר"

מעלה גדולה יש לעניננו לסוג קרקרים שכזה. הרי השיעור הוא בנפח, וזה נמדד על ידי הכפלה: אורך כפול רוחב כפול גובה. קרקרים אלו הם מרובעים ומאד ישרים, ולכן קל למדוד אותם. ועוד, שאף שבדרך כלל קצת קשה למדוד עובי של דבר כה דק, הרי כאן אפשר להניח קרקרים רבים אחד על השני ולמדוד הרבה בבת אחת, וזה ממעט את טווח הטעות. מדידה העלתה בידינו, שכל קרקר - אורכו 8.8 ס"מ ורוחבו 4.5 ס"מ, ועביו 0.29 ס"מ.

אורך הקרקר 8.8 ס"מ, רוחבו 4.5 ס"מ, ועביו 0.29 ס"מ.
בכך ניתן לברר שנפחו כ-11 סמ"ק.

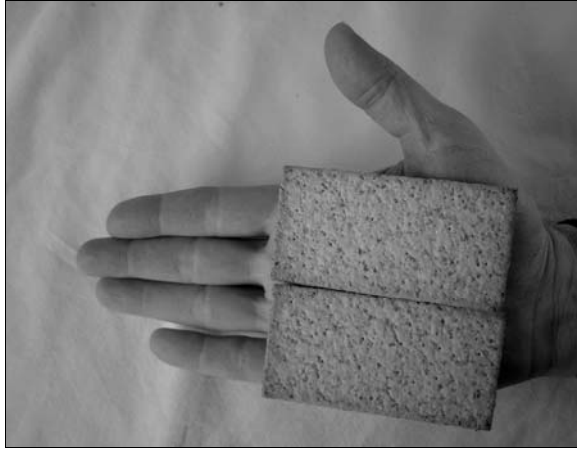
By measuring the length, width and thickness,

we can determine that the volume of each cracker is about 11 c.c.

א"כ, נפח כל קרקר יותר מ-11 סמ"ק.

לפי זה, שני קרקרים הם יותר מ-22 סמ"ק, ואפשר לברך עליהם ברכת על המחיה ברווח⁴⁰.

(שני קרקרים – מכסים בערך את כף היד)⁴¹.

כשהקרקרים מכסים את כף היד (כ-12 גרם) – אפשר לברך 'על המחיה' בשופי.

2 thin crackers (about 12 grams) cover the palm of a hand

That is more than sufficient for an 'על המחיה'.

והנה, אף ששיעור הכזית מוגדר רק על ידי נפח ולא על ידי משקל, מ"מ בדברים שהמשקל הסגולי שלהם ידוע – אפשר להשתמש במשקל כדי לציין את הנפח.

משקל כל קרקר הוא כמעט 6 גרם (כי המשקל המודפס על החבילה הוא 250 גרם, ובאמת הוא מעט יותר, ויש בחבילה 43 קרקרים). ולמדנו שבקרקר – או במאכל שמשקלו הסגולי דומה⁴² – אפשר לציין את הכזית גם במשקל. כמובן, מודגש בזאת, שהמשקל אינו השיעור, אלא רק דרך שעל ידו ניתן לברר את השיעור.

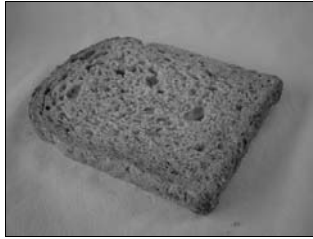
⁴⁰ בספר 'הלכות חג בחג' על פסח (להגרמ"מ קארפ שליט"א, עמוד ש"ט) כתב: "ושמעתי ממרן [הקהילות יעקב] זצ"ל לפי זה (שהכזית משתער בכל דור כמות שהוא) שאפשר לברך ברכה אחרונה על קצת יותר מבסקויט אחד ועכ"פ שנים", עכ"ל. נב. בסקויט רגיל גדול במעט מהקרקרים עליהם כתבתי לעיל בפנים.

⁴¹ בספר "ארחות רבנו" (ח"ב עמ' סח) איתא שמרן החזו"א חילק כזית מצה לבני ביתו כגודל כף יד גדולה בלי האצבעות, מפני שסבר דמשערים בכזית בינוני של זמנינו. [מדידה העלתה בזה שיעור של כ-17 סמ"ק ומעט יותר - רבי חיים בניש שליט"א, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד].

⁴² דוגמא לכך: מצה, וכפי שהעלנו בהמשך.

כזית לחם

פרוסת לחם: מה שיעורה? הבה נמדוד!
פרוסת הלחם שבתמונה, נלקחה מאמצע ככר פרוס של לחם מלא. מדותיה:
רוחב 9.7 ס"מ, גובה 11 ס"מ, עובי 1.1 ס"מ. לאחר ניכוי הפינות העליונות
(שנתעגלו) וכמה כיסי אויר גדולים, נוכל להסיק שיש בפרוסה בערך 100 סמ"ק.
א"כ, על רבע פרוסה ניתן לברך ברכת המזון ברווח.
עבור ברכת "על נטילת ידיים" צריך גודל כביצה⁴³ (שולחן ערוך סימן קנח).
גודל זה יש בחצי פרוסת לחם.

בפרוסת לחם זו יש כ-100 סמ"ק. על רבע פרוסה אפשר לברך ברהמ"ז
ברווח. עבור ברכת 'על נטילת ידיים' צריך שיעור כביצה – כחצי פרוסה.

'ברכת המזון' On a quarter of a slice of bread, one may say.

The quantity for saying 'על נטילת ידיים' is half a slice.

נפח קופסת גפרורים מצויה ופקק בקבוק סודה

יש המשווים את הכזית לנפח קופסת גפרורים, ובעיני רבים זה נתפס כקולא.
לפי המבואר בקונטרס זה, אדרבה, זהו שיעור גדול באופן משמעותי יותר מן
הכזית.
קופסת גפרורים המצויה בארץ ישראל כהיום, נפחה בממוצע 25-30 סמ"ק.
פקק בקבוק סודה, נפחו בערך 10 סמ"ק.

קופסת גפרורים היא כ-25 – 30 סמ"ק. נפח הפקק הוא כ-10 סמ"ק.

⁴³ פשוט שהכוונה לביצה ללא קליפתה, שהיא הביצה של טומאת אוכלין.

ביצים שלנו ללא קליפתן – כ-45 סמ"ק.

ונראה שגם לפי מרן החזו"א, שהלך בשיטה שביצים בזמן חז"ל היו גדולות משל היום,
יסבור ששיעור נטילת ידיים – ששיעורו נקבע 'כביצה' – יהיה תלוי בביצים של היום ולא
של פעם, כמו כל השיעורים שהן לפי הפירות של הדור, כמבואר בקונטרס זה בפרק ו'.

כזית מצה – בהלכה

המאכל שנחנץ ביותר לדקדק בשיעורו הוא, כמובן, מצה. וזאת מכמה סיבות. חדא, שמצות הכזית בליל פסח היא מדאורייתא. ועוד, שאכילתה קשה יותר מלחם רגיל, וגם יש אנשים שמוגבלים ביכולת אכילתם וצריכים לדעת כמה הוא המינימום בו יוצאים ידי חובה.

נוסף על זאת, הרי אנשים אינם יודעים מהו השיעור המדוקדק, ומחמירים לאכול עד שיצא הספק מן הלב שלהם. פעמים שיציאה זו מכל ספק גורמת לאכול שיעורים מופלגים, עד שהאכילה הופכת למשימה קשה ולמעמסה. יש בזה חומרא דאתי לידי קולא, כי מצוי מאד שע"ז מושבתת או מתמעטת שמחת החג – או, עכ"פ, שמחת קיום מצות אכילת מצה.

קודם שנעסוק במידות הכזית, נברר כמה כזיתים מצה אדם צריך לאכול.

שלש פעמים בליל הסדר יש מצות אכילת מצה:

- מוציא מצה
- כורך
- אפיקומן

מן התורה – אין חובה אלא בכזית אחד ("מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר... ומשאכל כזית יצא ידי חובתו", ל' הרמב"ם הל' חמץ ומצה ריש פ"ו). כל מה שיתר על כן הוא מדרבנן.

והנה באכילת 'מוציא מצה' כתב השו"ע (תע"ה, א') לקחת כזית מהמצה השלימה העליונה וכן כזית מן הפרוסה – סך הכל שני כזיתים. והטעם, משום ספק על איזו מצה קאי הברכה של "על אכילת מצה". אמנם בביאור הלכה שם תמה שאין מקור להצריך יותר מכזית אחד, לא בגמרא ולא בפוסקים שעד השו"ע, ומסיק "בודאי די בכזית אחד בצירוף משתייהם"⁴⁴.

בענין אפיקומן, כתב המ"ב (תע"ז א'), בשם 'אחרונים' שלכתחילה טוב לאכול כשני זיתים, אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו. אמנם זהו רק לכתחילה, כי ברמב"ם ובטור ובשו"ע כתבו לאכול רק 'כזית' לאפיקומן, ולא הצריכו שני כזיתים. בשעת הצורך די באכילת שיעור כזית אחד.⁴⁵

⁴⁴ בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ט) כתב: "מה שמובא בשו"ע שצריך לאכול כזית מכל אחד דהיינו כזית מהשלימה וכזית מהפרוסה, אמר לי מו"ר [הקהילות יעקב] זצוק"ל שזה חומרא גדולה וכמבואר שם בביאור הלכה וכמדומה לו שמרן החזו"א זצ"וקל אכל רק כזית אחד... חילק מו"ר [הקהילות יעקב, למסובים אצלו בסדר] רק כזית מצה אחד לכל אחד ולא שני כזיתים... אמר לי הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שמרן החזו"א זצ"ל אכל רק כזית מצה אחד, ואמר מרן דאין הלכה כרא"ש שמצריך שני כזיתים".

⁴⁵ כתב בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ז): "פסח תשל"ו, אמר לי מו"ר [מרן] הקהילות יעקב"ל זצוק"ל שאוכל אפיקומן רק כזית אחד וכשיעור קטן בגודל כף יד בערך בלי האצבעות", עכ"ל. וכן גם הוראת הגר"ש וואזנר שליט"א, שבמקום חולי או במקום הדחק די בכזית אחד (מפי הגר"מ רובין שליט"א).

כזית מצה – במידה

יש קושי רב למדוד במדויק את נפח המצה, מפני שהעובי אינו אחיד לכל רחבו, אלא יש חלקים עבים יותר ודקים יותר.

מחבר ספר "מדות ושיעורי תורה" (פ"ז ס"ב) עשה מדידות ונסיונות רבים, עד שמדד במכשיר מדידה מקרומטרי הנקרא "מדיד ורניר"⁴⁶. עלה בידו⁴⁷, שבמצת מכונה ממוצעת, החלק שבין הערוגות עוביו כ-2.2 מ"מ. ואף שהערוגות נראות תפוחות יותר, התפיחה היא מחמת חלל הערוגות, וא"כ אין כאן עובי נוסף, ויש להחשיב את כל המצה כבעלת עובי אחיד.

במצות יד, העובי הוא 1.8-2.1 מ"מ.

לפי זה, ניתן בקלות לשער את הנפח של המצה.

לקחתי מצת מכונה רגילה, ומצאתי שמידותיה: 17 ס"מ אורך על 16.2 ס"מ רוחב.

לפי זה, אם נכפיל: $2.2 \times 16.2 \times 17$, יעלה בידנו שנפח המצה הוא כ-60 סמ"ק. מצה שכזו שוקלת כ-30 גרם⁴⁸, נמצא שהמשקל הסגולי של המצה הוא בערך חצי מזה של מים⁴⁹.

יצוין, שזהו גם בערך המשקל הסגולי שעלה בידנו לקרקרים, כפי שהובא לעיל – ואכן שני מאכלים אלה נראים דומים בצורתם והרכבם.

(זהו גם המשקל הסגולי של מצות מעבודת יד – אם כי יתכנו שינויים לפי מידת הלחות של המצה).

כזית מצה – למעשה

אחר שנתברר המשקל הסגולי של מצה, כשנרצה לברר את שיעור הכזית מצה, נוכל לציין את המשקל (כסימן לדבר), או את השטח – במצת מכונה.

וכיון שביררנו שיעור 17-20 סמ"ק כשיעור כזית, עולה בידנו, ששיעור של 20 סמ"ק מצה הוא כ-10 גרם, והוא כשליש מצת מכונה.

שיעור זה מספיק לכורך, וכן למשך ימי החג – לברך ברכת המזון⁵⁰.

מעיקר הדין – זה גם מספיק לכזית דאורייתא⁵¹.

⁴⁶ "אופן מדידה הנותן תוצאות בקירוב גדול", שם.

⁴⁷ הוא כותב שם על אופני מדידה שונים המוכיחים את מסקנתו, ומוסיף שהג"ר מנדל שפרן שליט"א הסכים לאופן המדידה ולתוצאה. וראה עוד בקובץ בית אהרן וישראל (שבט תשנ"ד) מאמר מהרב דויד יצחקי שליט"א שהאריך בנושא זה.

⁴⁸ ניתן לברר בקלות: מחלקים את משקל כל החבילה, במספר המצות שיש בחבילה, ובכך מתברר כמה שוקלת מצה ממוצעת. יצוין, שיש גם מצות מכונה ששוקלות יותר בצורה משמעותית, ואף שאינו נראה לעין. אין הדבר מתברר אלא בבדיקה.

⁴⁹ לשון ה"מדות ושיעורי תורה" שם: "במידה התברר לי שמשקלה הסגולי של מצה בימינו הוא כ-0.5 – 0.55 ממשקל המים. ההבדלים תלויים במדת דחיסות המצה ובטרייתה, אבל אין הבדל משמעותי בין מצה עבודת יד או מצת מכונה". יצוין, שגם הג"ר יחיאל אברהם זילבר שליט"א (מטעמו מתפרסמים המדות והשיעורים ב"יתד נאמן") העלה מסקנה דומה.

⁵⁰ ולברכת 'על נטילת ידיים', שצריך כביצה – יהיה זה 3/4 מצת מכונה.

לפי מרן החזו"א זי"ע: למרות ששיעור הנ"ל הוא שיעור הכזית מדינא (גם לדאורייתא), מ"מ היה מחמיר לכתחילה לענין הכזית דאורייתא לצאת ידי חובת השיטות שהכזית קשור לגודל הביצה (כבהערה)⁵². ולפיכך לכזית של תורה, אם נקח כשני שלישי ביצה של זמנינו⁵³, שהוא כ-33 סמ"ק, יהיה זה מעט יותר מחצי מצת מכונה. ואף לענין מצוות שני כזיתים של 'מוציא מצה' אין צורך להוסיף יותר, כי לזה בודאי אפשר לסמוך בשופי על שיעור הכזית של זמננו שהוא לכל היותר 17 סמ"ק⁵⁴, והרי הוא כבר נכלל⁵⁵.

למצות אפיקומן:

כשאוכל שליש מצה, יש בזה בודאי כזית (וכנ"ל).
ויש לצדד שדי בזה אף לענין השיטות דשני כזיתים, כמבואר בהערה⁵⁶.

⁵¹ לפי הברורים של קונטרס זה, הרי זה מספיק לכל השיטות כולן של הראשונים. הן לסוברים שמשערים בכזית המצוי – פשיטא שזה מספיק. והן לסוברים לשער בכחצי ביצה, אם ננקוט שהביצים לא השתנו בגודלן (כשיטת השו"ע ורוב הפוסקים). וכבר הארכנו בזה בפנים הקונטרס.

⁵² אם כמ"ד כחצי ביצה – בלי הקליפה, או כמ"ד שליש ביצה עם הקליפה. ולשיטתו ז"ל, הביצה של חז"ל – כפולה בגודלה.

⁵³ אפשר לסמוך על דעה זו – חזו"א אות י"ז (איירי לענין מצה). והרוצה להחמיר לצאת כל השיטות, יקח שיעור כביצה שלימה (קלופה) של זמננו – קה"י בלוח שיעורי המצוות.

⁵⁴ והרי למצות מרור, היה החזו"א מורה על 17 סמ"ק בלבד, כמובא לעיל בפרק ב'.

⁵⁵ עיין בספר 'הלכות חג בחג' (להג"ר מ"מ קארפ שליט"א) על פסח (בעמ' שט) שכתב: "יש בידי קיפול בדף מחברתי שקיפל מרן [הקהילות יעקב] צ"ל שיעור הכזית שחילק להם החזון איש בליל פסח, והוא כשליש דף מחברת וכהגדרתו כגודל כף היד. ולשאלתי שהרי צריך ב' כזיתים בכזית דאכילת מצה, השיב מרן צ"ל בלחש מסתמא היה בזה ב' כזיתים", עכ"ל.

⁵⁶ כבר נתבאר לעיל שלא נזכר לקחת שני כזיתים בשו"ע ובפוסקים שקדמו לו, וזה רק הובא באחרונים לכתחילה. א"כ, אין כאן חיוב של שני כזיתים, אלא מצוה בעלמא. והנה זית המצוי הוא קטן דיו, שב-17 סמ"ק של שליש ביצה יש גודל יותר מכשני זיתים מצויים, ולענין זה אפשר לצדד דשפיר יש לסמוך על גודל זית ממש – וממילא בכשליש ביצה מקיים מצות שני כזיתים.

שיעור כגודל זית המצוי

לפי החזו"א, ועוד שיטות רבות שהובאו לעיל בפרק ב', שיעור הכזית הוא כפשוטו – כגודל זית. זית ממש, כזה שגדל על העצים שלנו ומוגש לאכילה בחתונות.

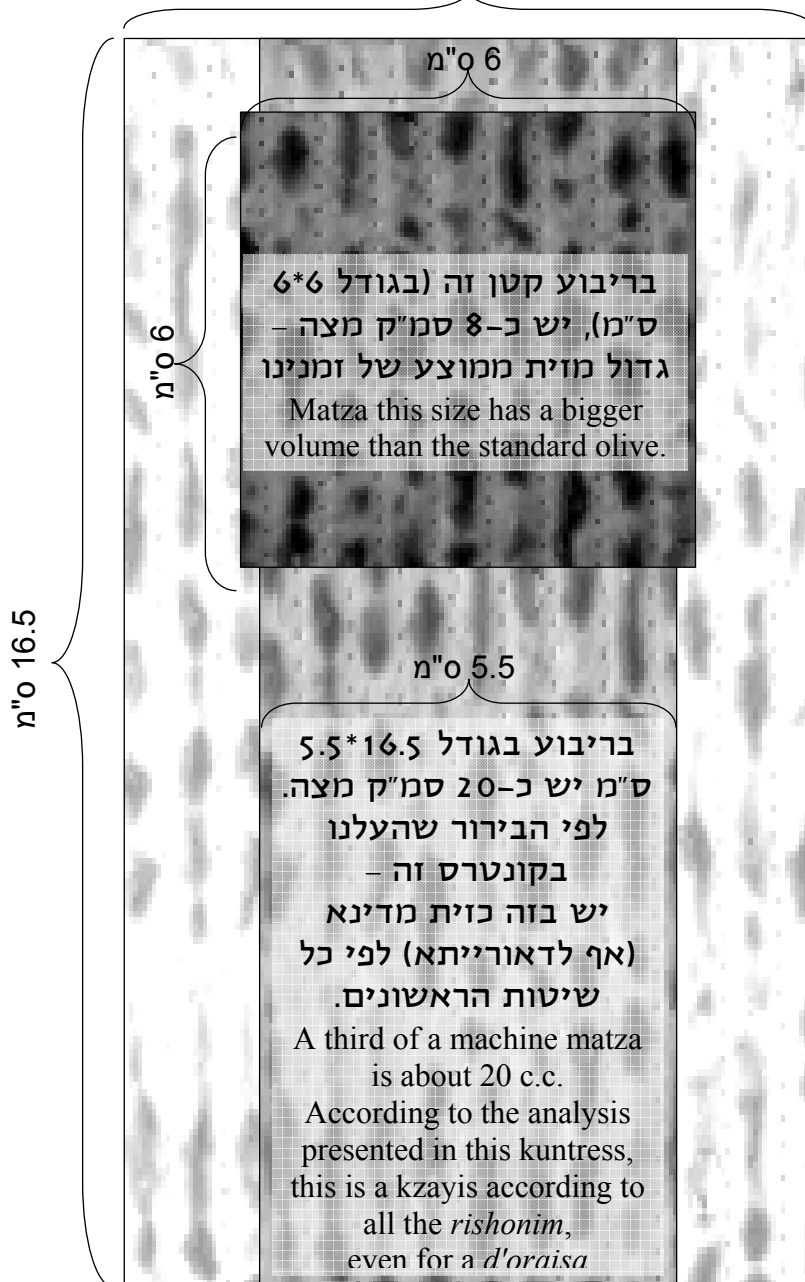
והנה זית זה קטן טובא. זית ממוצע הוא בערך בגודל 4 סמ"ק (ראה להלן). עכ"ז, בקונטרס זה נקטנו בשיפוליה גלימתו של מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, ולמעלה בקודש מאביו מרן הקה"י זי"ע, שכתבו שהוא לכל היותר כגודל שליש ביצה של זמנינו, דהיינו כ-17 סמ"ק. ולא כתבו כן כדי לקבוע שהשיעור הוא כה גדול, אלא – כלשונם – שזהו השיעור "לכל היותר". דהואיל וזהו בלא"ה שיעור קטן טובא, אין צורך לחקור ולדקדק יתר על המידה בבירור שיעור מדוקדק של זית.

ואכן כך הוא בכל המאכלים – ועכ"ז דומני שבמצה יש מקום לברר אודות גודל הזית כפשוטו.

זית ממוצע בזמננו הוא בערך 3-5 סמ"ק, ויש זיתים שהם גדולים ממש והם כ-7 סמ"ק. כדי להמנע מהתעסקות בדקדוק במספרים אלו, נקח שיעור 8 סמ"ק, שהוא בודאי גדול מן הממוצע.

והנה ריבוע של 6 ס"מ על 6 ס"מ (בעובי 2.2 מ"מ) הוא כמעט 8 סמ"ק.

בריבוע הגדול (בגודל 16.5 * 9.1 ס"מ)
יש כ-33 סמ"ק מצה.
לפי החזו"א, גם לחומרא (דכזית דאורייתא)
אפשר לסמוך על שיעור זה.